

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ
Ա. Գ. Ի. Ց. - Բ. Ա. Ժ. Ի. Ն. - № 2.

Պրոլետարներ բոլոր լեզուներով միացե՛ք.

ՅԵՄ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻ

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԾՆՎՈՒՄ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ

Թարգմ. Գ. Վ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ — № 76.

ԵՐԵՎԱՆ — 1923.

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԾՆՎՈՒՄ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ

ԱՎԵՏԱՐԱՆԻՉՆԵՐԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Յերկրագնդի վրա միլիոնավոր հավատացյալ մարդիկ տոնում են դեկտեմբերի 25-ը՝ Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան օրը: Մի քանիսն աստված են ընդունում նրան, մյուսներն աստծու վորդի, բայց միայն աստծուն հավատար, ուրիշները մարդ են համարում նրան, սակայն աստվածային ծագումով, Վոմանք ել մարդ-Հիսուս Քրիստոսին ինչ վոր «բարձր բանականության մարմնացումն են համարում»: Յեկ դա հնայած այն հանգամանքին, վոր Քրիստոսի գոյությունն ինքնին խիստ կասկածելի չի:

Յեկ այս տարի ել, ինչպես և շատ տարիներ առաջ, զանազան հավատի տերություններ ու կրոնավորներ զանգահարելու չեն և որհներգություններ են կատարելու Քրիստոսի և «աստվածամոր»՝ կույս Մարիամի փառքի համար, վորն առանց ամուսնու յերեխայն հղիացել: Բարեպաշտ խաբերաները, յերբեմն ել ազնիվ հավատացյալները պատմելու չեն հազար ու մի տեսակ գաղափարներ, վասկեզոծ հեքիաթներ՝ անբիծ հղիացման հրաշքի, փրկչի ծննդյան, արեկյան աստղի, աստվածային մանկանը յերկրպագող մոգերի, փարախի մուրների և նրանց խոնարհությամբ յերկրպագող անասունների մասին, Հերովդես թագավորի՝ մանուկ Հիսուսին սպանելու մտադրության ու նման շատ բաների մասին, վորոնց, տերություններն ու կրոնավորներն ստիպել և սնեպում ելին միլիոնավոր յերեխաների և մեծերի հավատալ, այդ հեքիաթները նրանց գլխի մեջ լցնելով:

Սակայն ինչի վրա չեն հիմնված յեղել այդ բոլոր պատմությունները: Քրիստոնեական աշխարհում՝ ավետարանիչների, առանձնապես Մատթեոսի և Ղուկասի, Մարկոսի և Հովհաննեսի պատմածների վրա:

Բայց նայենք ու տեսնենք ավելի մոտիկից, թե յերբ, ինչպես և ովքեր են ավետարանները կազմել և վորքան են ճիշտ նոցա հաղորդած տեղեկությունները:

Այն մարդիկ, ովքեր մինչև այժմ հավատի մասին միայն զանազան հավատի տերություններից են լսել, կարող են առարկել, թե մի՞թե հայտնի է, վոր այդ սրբազան գրքերն առաքյալներն ու Քրիստոսի աշակերտներն են գրել: Մի՞թե կարելի չե կասկածել նոցա հավատար լինելու մասին:

Հենց բանն ել այն է, վոր այժմ բոլորովին ուրիշ բան և հայտնի: Գոյություն ունեցող ավետարանները կազմված են բազմաթիվ տերություն

Պատվեր № 2969.

Տպագրական Տրեստի Առաջին տպարան (Յեքեան)

11-243999p

գրողները կողմից, վորոնք շարունակ արտագրելով և յերբեմն և բանավոր կերպով միմիանց հաղորդելով ավետարանական պատմվածքները, կամ շատ բան մոռացել են, կամ թույլ են տվել իրենց այնպիսի բաներ գրել, վոր բացարձակ սուտ են, և կամ ամեն մեկն իրենից վորեւ բան և հնարել, այնպես, վոր այժմ շատ դժվար և ասել, վոր ի՞նչը, յե՞րբ, և ո՞ւմ կողմից և զրկած յեղի՝ Մատթեոսի, Մարկոսի, Դավիթի և Լուկասի ավետարանները:

ՄԱՏԹԵՈՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Ինչ և պատմում մեզ Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան մասին Մատթեոս ավետարանիչը: Ամենից առաջ նա բերում և Հիսուսի ծննդաբանությունը: Յեղ իսկույն յերևում և, վոր հնարում և, վորովհետև նախ այդ ծննդաբանությունը չի համապատասխանում ուրիշների պատմած ծննդաբանություններին. յերկրորդը՝ նա հարմարեցնում և այդ ծննդաբանությունը մի նոր յերրորդության:

«Աբրահամից մինչև Դավիթը յեղել և ընդամենը տասնեկորս տոհմ. Դավթից մինչև Բարեկոսի զաւթը՝ տասնեկորս տոհմ. Բարեկոսի զաւթից մինչև Քրիստոս՝ տասնեկորս տոհմ» (Մատթ. ավետ. գլ. 1, 17):

Քրիստոսի ծննդյան պատմությունն այստեղ այնպես և հարմարեցված, վոր նա արքայական տնից լինի ծագած: Նա սերունդ և թե Դավթի, թե Սողոմոնի և թե Սուրբամի: Այդ անհրաժեշտ էր, վորպեսզի ավելի ուժեղ կարելի լիներ ազդել ժողովրդի յերևակայության վրա, հատկապես այն ժամանակ, յերբ քրիստոնեությունն ստրուկների հավատից, տիրող դատակարգերի հավատ եր դառնում:

Այնուհետև գալիս և ծննդյան իսկական պատմությունը:

Հիսուս Քրիստոսի ծնունդն այսպես և յեղել. նրա մայր Մարիամը, Լուսնիկի հետ նշանվելուց հետո, ճախեման միջանց մեծեմալք յերեւում և, վոր սուրբ հոգուց արգեն հղիացած և յեղել:

«Իսկ Մարիամի անուսին Լուսնիկն արգառ լինելով յեղ չցանկանալով այդ բանը հայտարարել, ուղեցել և թաղուն բաց թողնել կնոջը:

«Բայց յերբ նա այդպես եր մտածում, տիրոջ հրեշտակը յերևացել և նրան յերազում և ասել. «Լուսնիկ, Դավթի վորդի, մի վախենար ընդունել Մարիամին, քանի վոր նրանից ծնվածը սուրբ հոգուց և»:

«Նա մի վորդի կունենա, և անունը Հիսուս կդնի, վորովհետև նա կազատե մարդկանց՝ իրենց մեղքերից» (Մատթ. ավետ. գլ. 1, 18-21):

Ի հարկե խելքը գլխին մարդը կարող եր հարց առլ, թե ինչու Լուսնիկը վախենում եր հայտարարել, վոր կինը հղիացած եր սուրբ հոգուց: Ընդհակառակն նա պետք և, վոր պատմեր բոլորին, ամեն տեղ հայտարարեր այդ հրաշքի մասին. բայց նա վախեցել և, վոր ուրիշներն իմանան: Նշանակում և, Լուսնիկը մտածել և, վոր Մարիամը հղիացել և ամենատրտաբան ձևով, մի վորեւ տղամարդուց, յերբ դեռ մարդու գնացած չէր: Յեղ Լուսնիկը յերազում և տեսել միայն, վոր իր կինը սուրբ հոգուց և հղիացել:

Յերազմերին մենք նշանակություն չենք տալիս: Մեզանից վոչ մեկին և չի հաջողվել յերազում մի բան իմանալ: Մարդ յերազում շատ բան կրտեսանի: Մենք գիտենք, վոր յերազը ուղեղի մի անկապ աշխատանք և, վորի ժամանակ տեսածի, լսածի, ապրածի կտորներից ամենամարտրինակ, յերևակայական և անհավատալի պատկերներ, տեսիլներ են առաջանում: Ոակայն հնում մարդիկ յերազին մեծ նշանակություն են տվել, վորովհետև նրանք հավատացած են յեղել, վոր յերազում տեսածները նույնքան են իրական, վորքան և իրականության մեջ տեսածները:

Լուսնիկը յերազին հավատացել և, նա չի վախել իր կնոջը, այլ այնպես և վարվել, ինչպես յերազում իրեն հրամայված եր: Անցել և ինն ամիս և Մարիամը վորդի յե ծնել և Լուսնիկը նրան Հիսուս և անվանել:

Նշանակում և՛ հղիությունը, ինչպես տղամարդուց, այնպես և սուրբ հոգուց՝ ինն ամիս և տևում:

Այնուհետև պատմում և Մատթեոսը մոգերի յերկրպագության, արեւ-վելքի խորհրդավոր աստղի, Հերովդեսի խարդապանքների և Մարիամի՝ իր վորդու հետ միասին Յեզիպտոս փախչելու մասին:

Մոգերն (պարսիկներ կամ հնդկներ) իբր յեկել են Հրեաստանի թագավորի մոտ և հարցրել.

«Ու՞ր և Հրեաստանում ծնված թագավորը, վորովհետև արևելքում տեսել ենք նրա աստղը և յեկել ենք նրան յերկրպագելու» (Մատթ. գլ. 2, 1):

«Վերոպից Հերովդեսը և ամբողջ Յերուսաղեմը նրա հետ»: Ինչու «ամբողջ Յերուսաղեմը» վորովից, ավետարանիչը չի բացատրում: Իսկ Հերովդեսը, աստղի հայտնվելու ժամանակը մոգերից իմանալով, հանձնարարել և նրանց վորոնել այդ մանկանը:

Ինչպես են նրանք գտել Հիսուսին: Այն աստղը, վորին նրանք արեւ-վելքում տեսել էին, շարունակ նրանց առաջից և գնալիս յեկել: Եւ «վերջապես յեկել, կանգնել և այնտեղ, վորտեղ մանուկն և յեղել»:

Մեր վերեր շատ աստղեր կան: Բայց մեզանից ո՞վ կարող և ասել, թե այսինչ աստղը ուղիղ կրնալի գլխին, այն ինչը՝ Մոսկվայի համալսարանի, և յերրորդը՝ ռուսիո-կայանի գլխին և կանգնած: Աստղերն այնքան հեռու յեն գտնվում յերկրից, վոր նրանցից յուրաքանչյուրը միաժամանակ տասնյակ և հարյուրավոր վերստ տարածության վրա նույն գրություն մեջ և յերևում: Այնպես վոր աստղի այն պատմությունը, վոր իբր կանգնած և յեղել այնտեղ, վորտեղ մանուկն եր, բոլորովին չի համապատասխանում այն բանին, ինչ վոր մենք աստղերի մասին գիտենք: Բայց չե վոր այդ պատմությունը հնարված և յեկել հենց այն ժամանակ, յերբ մարդկության սովոր մեծամասնությունն ապրելիս և յեղել իր մասվոր զարգացման մասով շրջանը:

Այնուհետև Մատթեոս ավետարանիչը պատմում և, վոր իմաստունները «շատ խիստ ուրախացել են, յերբ տեսել են աստղը»: Յեղ այստեղ նույնպես կարելի յե գգալ, վոր Մատթեոսը հնարում և, թիչ առաջնապատմում եր մեզ, վոր աստղը շարունակ մոգերի առջևից և գնացել, վորը հա-

ցրել և նրանց Հիսուսի ծնված տեղը, իսկ աշառեղ աշխարհի բան և ստացվում, վոր նրանք ասողը չեն նկատել և ուրախացել են, յերբ հանկարծ տեսել են:

Այս աշխարհում իմաստունները տեսել են նույնպես մանկանք Մարիամի հետ միասին տան մեջ, յերկրագլուխ են նրան, վոսկի, կնդրուկ և զմուրս են ընծայել ու դնացել են իրենց կողմերը: Յերազում նրանք հրաման են ստացել, վոր հարկավոր չև կրկին Հերովդեսի մոտ դառնալ: Իսկ զբանից հետո, Հովսեփը յերազում տիրոջ հրեշտակից հրաման և ստանում մանկան և մոր հետ միասին Յեզիպատս փախչել, վորովհետև Հերովդեսը պատրաստվում էր մանուկ Հիսուսին սպանել: Հերովդեսը չգիտեր այդ, բայց հրամայում է մինչև յերկու տարեկան հասակի մանուկներին կոտորել: Իսկ յերբ Հերովդեսը մեռնում է, տիրոջ հրեշտակը յերազում նորից յերևում է Հովսեփին, և հրամայում է գնալ Յեզիպատսից Իսրայելացոց յերկիրը: Այստեղ նա նորից յերազում հրաման և ստանում գնալ Գալիլեացոց աշխարհը, ուստի և բնակվում է Նազարեթ քաղաքում:

Ներկայումս միանգամայն հաստատված է, վոր Մատթեոսին վերագրած ավետարանն ամենահինը չի յեղել, վոր նրանից առաջ կազմված է յեղել Մարկոսի ավետարանը: Մարկոսի ավետարանը կազմված է յեղել այսպես կոչված Քրիստոսի ծննդից մոտ 120 տարի հետո. Մատթեոսի ավետարանը կազմվել է ավելի ուշ: Չոքսեղից և Ինչպես կարող եր խմանալ Մատթեոսը, քի 150 տարի առաջ ինչ եր տեսել յերազում հյուսն Հովսեփը, Մարիամի ամուսինը: Միթե կարելի չէ լրջորեն հավատալ այդ բոլոր պատմածներին, յերբ երաճ յերազմերի վրա յեն ճիմված յեղել, այսինքն ուղեղի հիմնդրական անորոշ, խառն, անկապ աշխատանքի արդյունք են:

Մատթեոսն այդ բոլոր «փաստերը», ինչպես և ընդհանրապես Քրիստոսի կյանքի մասին այնպես և պատմում, վոր սկզբից ամեն ինչ հարմարեցված է դուրս գալիս աստվածաշնչի հրեական զրքերի այս կամ այն բաներին և ասացվածներին:

Այժմ ճշտորեն հաստատված է, վոր հրեական աստվածաշնչը բունաստեղծութունների մի ժողովածու և բանավոր պատմվածքների, ավանդութունների, ասացվածքների, տարեգրությունների նկարագրեր են, վորոնք զանազան ժամանակներում, զանազան մարդկանց կողմից կազմվել, հազար անգամ ուղղվել են (կամ ընդհակառակն աղավաղվել) զանազան հետագա հավելումներով, ուղղումներով և այլն, և այլն:

Տերտերներն աստվածաշնչը «սուրբ գրվածք», աստվածային հայտնութուն են հռչակում. այնպես են ձևացնում, վոր իբր Սինա լեռան վրա Մովսեսն այդ զրքերը բառացի գրել է աստծու թիպոգրաֆով: Ի հարկեմեր տեղում այդ հերյուրանքից ավելի ծիծաղելի, անմիտ և հիմար բան չի կարող լինել:

Աստվածաշնչի շատ զրքեր մեր տարեհաշվից քիչ առաջ են գրվել, մյուսները՝ ավելի շուտ: Աստվածաշնչի մեջ կան բազմաթիվ խրթին արտահայտութուններ: Տերտերներն այդ անհասկանալի բուռներն այնպես են

մեկնաբանում, վոր Քրիստոսի և նրա կյանքի մասին կարծեք թե նախագուշակութուններ են: Այդ պատճառով Մատթեոսն առանց այլևայլության աշխատել է Քրիստոսի մասին իր պատմածները հարմարեցնել աստվածաշնչի այդ արտահայտութուններին: Յեղ դուրս են գալիս այսպիսի բացատրութուններ՝

1) Մարիամը հղիացել է դեռևս մարդու չգնացած: Զարմանալի վոչինչ չկա այդ բանի մեջ, — ասում է Մատթեոսը:

«Այդ ամենը յեղել է, վորպեսզի կատարվի մարգարեյի միջոցով ասուրծու ասած այն խոսքը, թե այդ կույսն իր արգանդում կհղիանա և մի տղա կծնի, վորի անունը եմմանուել կընեն, վոր նշանակում է՝ աստված մեզ հետ ես:

Յեղ բանից դուրս է գալիս, վոր Քրիստոս նրա համար է ծնվել, վորովհետև այդպես է ասել մի ինչ վոր հին հրեա՝ Յեսայե-մարգարե: Իսկապես ամեն վոր կարող է հարցնել, թե ինչու մանկանը Հիսուս կոչեցին և վոչ եմմանուել: Այդ բանին տերտերները խելացի պատասխան չունեն, այստեղ ավելի ճարպիկ կերպով չեն կարողացել հարմարեցնել:

2) Քրիստոս ծնվել է Բեթլեհեմում: Այդպես է կատարվել վոչ թե նրա համար, վոր Մարիամը, նրա մայրը, Բեթլեհեմումն էր, այլ նրա համար, վոր կարելի լիներ արդարացնել մի ուրիշ հրեա ռաբբու և գրողի՝ Միքայի այն խոսքերը, վորն իբր ասել է, թե Բեթլեհեմից մի առաջնորդ է դուրս գալու, վորը փրկելու չէ Իսրայելի ժողովուրդը:

3) Բայց աստվածաշնչի մեջ կան Ոմսիա մարգարեյի խոսքերը՝ «Յեզիպատսից կանչեցի յես իմ վորդուն»: Ինչպես անել ուրեմն, վոր Հիսուսը Յեզիպատս փոխադրվի: Յեղ անհավետարանիչները հնարում են Յեզիպատս փախչելու հեքիաթը:

Հերովդեսն իբր հրաման է տվել կոտորել մանուկներին: Միթե նա այդ բանն արել է զաժան լինելու պատճառով. ամենևին Գուրս է գալիս, վոր նա արել է այդ նրա համար, վորպեսզի կատարվի լինի Յերեմիայի խոսքերը: Ահա թե ինչ աստված է յեղել սա Յերեմիա մարգարեն մի քանի հարյուր տարի առաջ ասել է այս կամ այն խոսքը, զրա մասին բոլոր մարդիկ վաղուց մոռացել են, բայց տերտերների աստվածն այդ բոլորը հիշում է: Գուցե ավելի լավ կլիներ, յեթե խնայվեր անմեղ մանուկների կյանքը: Բայց ինչպես կարելի չէր այդ: Այն ժամանակ կասեյին՝ հին հրեական Յերեմիա մարգարեն սուտ է խոսել, մարգարե-տերտերներին այլևս չէին հավատա: Փող բոլոր մանուկները կորչեն, միայն թե կատարված լինին Յերեմիա մարգարեի բերանով ասված խոսքերը:

4) Վերջապես Հիսուսի ծնողները վերաբնակվում են Նազարեթում զարձյալ այն պատճառով, վոր աստվածաշնչում (զատավորներ 13, 5) ասված է յեղել, թե «նա Նազարեթցի կկոչվի»: Յերբ ուսումնասիրել սկսեցին՝ ուր է Նազարեթը, պարզվեց, վոր այն ժամանակներն իսկի Նազարեթ քաղաք էլ չի յեղել:

Սակայն այդ բոլոր պատմածների անհավանականութունն ավելի սկզբն-

հայտ է դառնում, յերբ իմանում ենք, Վոր Հերովդեսը, վորի մասին պատմում են ավետարանները, նրանց նկարագրում Բրիտտոսի ծննդից դեռ 4 տարի էլ առաջ է մեռել: Յեվ հնպես է յերևում, Վոր Հովսեփն ու Մարիամը մտնեան հետ վախճելիս են յեղեկ այն Հերովդեսից, վորն արդեն մեռած լինելով, նրամաններ է արձակել ժողովրդագրություն կատարելու և մանուկներին կտորելու մասին, իսկ Մարկոս ավետարանչի ասելով այդ մեռած Հերովդեսն իր մահվանից 34 տարի հետո լուծ է նույնիսկ Հիսուսի քարոզները: Տեսեք ինչ ցանցապատ նրաշքներ են դրանք:

ՄԱՐԿՈՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Յեթն մենք դառնանք ամենաշին ավետարանին՝ Մարկոսին, կտեսնենք, Վոր նրա մեջ էլ ավելի հավատալի բաներ չկան: Ըստ պատմածների, Մարկոսը Պետրոս աստվածաբանի քարտուղարն է յեղել: 166 թվականին վախճանված Պապղիոս յեպիսկոպոսը գրել է, Վոր իր ժամանակ միայն մի ավետարան է յեղել՝ այդ Մարկոսի կազմածը: Ահա թե ինչ է գրում այդ Պապղիոսը Մարկոս ավետարանչի մասին. «Նա ինքը չի լսել Բրիտտոսին... Նա հետո յե միացել Պետրոսին, վորը վարդապետությունն ավանդել է... Յերևում է, Վոր Մարկոսն էլ է ուրիշների խոսքերից գրի առել. ինքը վորչինչ չի տեսել:

Ինչ է նա գրի առել Համապատասխանում է արդյոք դա այն բանին, ինչ Վոր մեզ Մատթեոսն է պատմել:

Մարկոսը, Վոր Բրիտտոսի ծննդից մոտ 120 տարի հետո յե գրել, վոչ մի խոսք չի ասում՝ վոչ Հիսուսի նրաշալի ծննդյան, վոչ ուրիշ նրաշքների մասին, վորոնք այդ ծննդյան հետ են կապված յեղել, վոչ էլ՝ Հովսեփի յերազներին մասին, վորոնց մասին պատմում է Մատթեոսը: Բայց չէ Վոր Մարկոսը գրի յե առել այն, ինչ Վոր նրան առել է Պետրոսը: Նա հավանաբար գրի կառնել, յեթն վորեն նրաշքի բան լինել: Մարկոսի մոտ Հիսուսը միանգամից հանդես է գալիս վորպես հոտակալոր մարդ, վորը Գալիլեից Հովհաննեսի մոտ մկրտվելու յե յեկել, ինչպես այն ժամանակվա բոլոր նրեաներն էլ յին մկրտվում, այսինքն լողանում էին Հորդանան գետի մեջ, խոտովանելով իրենց մեղքերը: Լվացման ձևը, լողանալը, վոչ միայն նրեաների, այլ և ուրիշ ազգերի մեջ էլ բնորոշված է յեղել. հասկապես արեւելքում, վոչ միայն արտաքին կեցության, այլ ներքին մեղքերից ամոքվելու միջոց էր համարվում դա: Վորն ամեն ինչ կլվանա, կտանի: Հրեաները հիմա էլ իրենց տան որբերից մեկում գնա են գնում և այնտեղ աղոթք են կարդում և հնպես են ցույց տալիս, Վոր իրը ամբողջ տարվա իրենց մեղքերը վորն են գցում: Հեղինակը հիմա էլ մարդկանց են, իրենց «սուրբ ազգան» Դանդես գետում լողանալով:

Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ Հիսուս ջրից դուրս է գալիս, այնպես է պատմում Մարկոսը. Հովհաննեսը տեսավ, Վոր յերկինքը պատրուկեց, և հոգին՝ վորպես ազգանի, իջավ նրա վրա: Յեվ յերկնքից ձայն յեղավ՝

«Ես յես իմ սիրելի վորդին, վորին յես հավանեցի (Մարկ. Գլ. 1, 10—11): Մարկոսի մոտ Բրիտտոսն իրեն «մարդու վորդի», մարդ է անվանում:

ՂՈՒԿԱՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Շատ ավելի ուշ, նույնիսկ Մատթեոսի ավետարանից ել ուշ է կադմվում Ղուկասի ավետարանը: Ղուկասն իր ասելով, ավետարանը կազմելիս՝ վոչ միայն ժամանակակիցների պատմածներից է ոգտվել, այլ նույնիսկ իրենից առաջ գրված՝ ավետարաններից, նամակներից, թղթերից և այլն: Սակայն ինչ է հաղորդում նա: Համապատասխան են արդյոք նրա նկարագրություններն ուրիշների նկարագրություններին:

Ղուկասն սկզբում պատմում է այն մասին, թե ինչպես պառավ Յեղիսարեթը, հրեական տերտեր Չաքարիայի կինը, վորը մինչ այդ ամուլ (չրեր) էր, հրեշտակի կամքով հղիացել է: Մի ուրիշ հրեշտակ, Գաբրիել անուշով, այդ «նրաշքից» վեց ամիս հետո ներկայացել է Մարիամ կույսին և մտնելով նրա մոտ, ասել է.

«Ուրախացիր, ով յերանելի, աստված քեզ հետ է, որհնված ես դու կանանց մեջ» (Ղուկ. Գլ. 1, 28):

Կույս Մարիամը խիստ շփոթվել է այդ վողջունից, իսկ հրեշտակը նրան «հանգստացրել ես ասելով՝ «հա դու ինքդ քեզ կհղիանաս, վորդի կծնես և նրա անունը Հիսուս կդնես»: Մարիամը չի իմացել, թե ինչպես պետք է ինքն իրեն, առանց ամուսնու հղիանա: Հրեշտակը նրան բացատրել է՝ «սուրբ հոգին քո վրա կիջնի, ամենաբարձրյալի զորությունը քեզ հովանի կլինի, վորով և քեզանից ծնվածն աստուծու վորդի կկոչվի» (Ղուկ. 1, 35): Վորպեսզի կասկածները ցրի, հրեշտակն որինակ է բերում հղի Յեղիսարեթին: Յերբ Մարիամը Յեղիսարեթի մոտ է գնացել և միմիանց վողջունել են, այն ժամանակ պառավի արգանդում, — ինչպես Ղուկասն է պատմում, — յերկնան խաղացել է, և նա ուրախությունից բարձր ձայնով ասել է. «որհնված ես դու կանանց մեջ, և որհնված է քո արգանդի պառուղը» (Ղուկ. 1, 41—42): Չաքարիայի և հրեշտակի, Յեղիսարեթի, Մարիամի և հրեշտակի միջև յեղած խոսակցությունն այնպես է գրված, կարծեք թե Ղուկասը նրանց խոսքերից է գրի առել. իսկ նա իր նկարագրելիք անցքերից 150 տարի հետո յե ասել: Այնուհետև գալիս է արդեն ծննդի պատմությունը:

Ղուկասը պատմում է Ոգոստոս կայսեր՝ ամբողջ աշխարհում ժողովրդագրություն կատարելու հրամանի մասին. (ի հարկն, դա դատարկ բան է, Ոգոստոսը կարող էր վոչ թե ամբողջ աշխարհը ժողովրդագրության յինթարկել, այլ միայն իր տիրապետության տակ գտնված յերկրները): «Այդ ժողովրդագրությունը, ասում է Ղուկասը, — Ասորիքի կուսակալ Կլիդիոսի որդ, առաջինն էր (Ղուկ. 2, 2): Բայց այն ժամանակվա գրություններն հիման վրա, ներկայումս միանգամայն հաստատ հայտնի յե, վոր Կլիդիոսը Հերովդեսի մահվանից 10 տարի հետո յե յեկել Ասորիք, իսկ Ղու-

կան աշխատանքի և նկատագրում, վոր այդ բանը Հերոսների ժամանակ և յեղել: Պարզ բան է, վոր Ղուկասը լսելով և պատմել, խառնելով և անունները և տարիքը: Մի խոսքով աշխատանքի և նկատագրի, ինչպես Մատթեոսն ու ուրիշ ապոստոլները:

Այդ ժողովրդագրության ժամանակ Հովսեփն ու Մարիամը Բեթլեհեմում են ընկել, վորովհետև հենց այդ բաղադրում պետք է գրվելին: Մարիամն արդեն հղի չէ յեղել, Մարիամը վորդի ծնելով, բարուրել և նրան և գրել վարախի մասերի մեջ, վորովհետև պանդոկում տեղ չի յեղել: Այնուհետև պատմվում է հովիվների մասին, վորոնք դաշտում իրենց հոտերն են պահել յեղել (գեղատեղիներ ամսին, թեկուզ Պաղեստինում ինչ գործ ունեյին դաշտում վոչխարների հոտերը): վորոնք տեսնելով տիրոջ հրեշտակին խիստ վախեցել են: Ղուկասը գրել է առել հրեշտակի ճառը, վորն է հարկել, վոչուք յերեք չի լսել: Հրեշտակը հայտնում և հովիվներին՝ փրկելի ծննդյան մասին, ցույց է տալիս նրանց նրա նշանները՝ փրկելի՝ բարուրված, գրված մասերի մեջ: Յեղ հենց այդ ժամանակ «յերկնային բազմաթիվ զորք է յերևում, վոր փառաբանում է աստծուն և ասում. «Թող փառք լինի յերկնքում աստծուն, խաղաղություն՝ յերկրում և հաճություն՝ մարդկանց մեջ»:

Յերեկ շատ վարժ յերգեցիկ խումբ է յեղել այդ յերկնային խումբը, վոր հովիվները նույնիսկ կարողացել են վորոշել յերգի բառերը:

Ինչպես տեսնում եք, Ղուկասի պատմածները շատ և շատ են տարբերվում ուրիշների պատմածներից: Վոչ Մարկոսի, վոչ էլ Մատթեոսի մոտ մենք մտերի ու փարախի չենք հանդիպում: Մատթեոսը Բեթլեհեմում լինելը բացատրում է նրանով, վոր պետք է մարգարեությունը կատարվեր: Ղուկասը Հիսուսի ծնողներին Բեթլեհեմ և բերել նրա համար, վոր ժողովրդագրության պայմաններն այդ են պահանջել: Յեղիպոս փախչելու մասին աշտեղ վոչ մի խոսք չկա: Արեւելյան աստղի կամ նորածնին վոսկի և կնդրուկ բերող մոգերի մասին Ղուկասն էլ վոչինչ չի ասում: Իրա փոխարեն նա պատմում է հովիվների մասին, վորոնք ձմեռը հովիվություն են արել դաշտում, և բերում և յերկար հնարավոր ճառեր, վորոնցով փառաբանվում և աստծու ծնունդը:

Վերջապես կա նույնպես մի ապոստոլան՝ Հովհաննեսին, վորը միանգամայն չի համապատասխանում բոլոր մնացածներին:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ

Նա ավելի ուշ է գրված մյուսներից, ուրեմն յերբ արդեն հայտնի չեն Քրիստոսի մասին բազմաթիվ պատմվածքներ: Ինչպես և ծնվում նրա Քրիստոս աստվածը: Հովհաննեսը վոչինչ չի ասում, վոչ նախադրապաշտությունների և վոչ էլ Հիսուս աստծու ծնողների մասին: Միայն Երգ զլիւից իմանում ենք, վոր Քրիստոս ունեցել է յերկրային ծնողներ: Հիսուս Հովհաննեսի մոտ «աստծու գառ» է կոչվում, այսինքն վոչխարի ձագ: Հիսուս նաև «խոսք» է կոչվում, վորով այդ «խոսքը» սկզբից է յեղել, այսինքն միջո-

դոյություն և ունեցել: Ինչպես յերևում է, Քրիստոս վոչուքից ծնված չէ յեղել, վոչ մի մահկանացու կին և վոչ մի կույս, իր արդանդում չի ունեցել նրան: Աստված չի ծնվել, այլ՝ մարմնացել և մարդու կերպարանքով: «Խոսքը մարմին դառնալով, մեղ մոտ է բնակվել՝ ճշմարտություն մը և շնորքով լի» (գլ. 1, 14): Թե ինչպես է յեղել մարմնացումը, ինչպես է «խոսքը» Հիսուս աստված դառել, վոր քարոզել, հետո խաչի վրա մեռել, յերկնք է բարձրացել, և այլն և այլն, — Հովհաննեսը մեղ վոչինչ չի պատմում: Հենց իսկ չի պատմելը, «պետք է հավատալ», — ասում են տերտերները: Բայց անցավ հավատի ժամանակը: Մենք ուզում ենք հավաստիանալ:

Յեղ անա թե ինչ ենք տեսնում, յերբ սկսում ենք ապոստոլական բոլոր պատմվածքներն ստուգել, հիմք ունենալով գոյություն ունեցող չորս ապոստոլները:

1) Վոչ մի ապոստոլների Հիսուս աստծու ծննդյան պատմությունը՝ չի համապատասխանում մնացած ապոստոլներին:

2) Պատմվածքները համապատասխան չեն պատմությունից մեղ հայտնի պատմական ճշմարտություններին և փաստերին:

3) Աստծու ծննդյան մասին պատմվածքները ստիպում են մեղ նրանց աղբյուրն ավելի հին պատմությունների մեջ վորոնել, վորպեսզի կարելի լինի իմանալ, թե արդյոք նրանք ավելի հին պատմությունից չեն վերցրված:

Ահա այդ աշխատանքն է, վոր մենք պիտի կատարենք, վորի համար մենք այժմ պիտի ծանոթանանք զանազան յերկրների և ժողովրդների պատմվածքների և աստվածների հետ՝ աստվածների ծնվելու, անբիծ հղիացման, աստվածամայր կույսերի, աստծու վորդիների, աստղերի, մոգերի, մասերների, գառների, խաչի և այն բոլոր բաների հետ, վորոնք կապված են սրանից 1923 տարի առաջ հրեա ժողովրդի մեջ ծնված Հիսուս աստծու մասին յեղած պատմվածքների հետ, վորի ծնունդը տեղի չէ ունեցել կույս Մարիամից, առանց յուր ամուսնու՝ հյուսն Հովսեփի ողնություն:

Գ Լ ՈՒՆ Ի

ԱՆԲԻՄ ԿԵԼԱՅՈՒՄ. ԱՍՏՎԱԾԱՄԱՆՔ

Յեթե հնում մարդիկ ցանկանում էին վորեւ մեկին բարձրացնել, հատկապես յերբ մեկին աստվածացնում էին, վորեւ մեկին յերկրագլուխ էին, նրանք այդ մարդու մեջ աշխարհի բաներ էին վորոնում, վորոնցով նա տարբերվեր բոլոր մարդկանցից: Իրա համար նրանք շատ հաճախ աստվածային ծագում էին վերագրում այն կամ այն մարդուն, աստծուց հղիացած համարելով, աստվածացնում էին նրան: Այդ պատմվածքներից դատելով, յերբեմն յերկրի վրա չին իջել աստվածները, միավորվել են այն կանանց հետ, վորոնց մեջոցով ցանկացել են յերկրի վրա մարմնանալ մար-

դու կերպարանքով, յերբեմն ել նույնիսկ բռնություններ են տիրել նրանց, յերբեմն յնշտազում մուտք են գործել կնոջ մարմինը և բեղձափորել նրան, յերբեմն դրա համար ուզարկել են սուրբ հոգուն՝ մերթ աղափնու կերպարանքով, մերթ ծրածանի, լուսնի և կամ արևի ճառագայթի տեսքով, այդ նպատակով աստվածները հաճախ նույնիսկ կենդանու կերպարանք են ստացել: Այդ բոլորը կատարվել են նրա համար, վորպեսզի աստված ծնվի, կամ մարդ՝ աստվածային գծերով: Բայց այստեղ ամենահետաքրքիր հանգամանքն այն է, վոր կանայք հնար են գտել անարատ աղջիկ, «անբիծ կույս» մեղու, վորի համար ել նրանց պաշտել և դեռ ելի պաշտում են միլիոնավոր թեթևամիտ, տերտերների կրոնական խաբեբայություն ավիրումով թմբած՝ կուրացած մարդիկ:

Ահա և մի քանի որինակներ, վորոնց թիվը կարելի չէ դեռ շատ մեծացնել:

1) Քրիստոնեական ռաբինազից 2000 տարի առաջ, Մուսիսուան՝ յեգիպտական մի կույս քրմուհի, ծնում է Ամենոֆիս III-ին:

2) Դենդերալում, մի ուրիշ նախաքրիստոնեական յեգիպտական տաճարում (նվիրված Պափոս աստծուն) պատկերավորված է «աստվածածինը» մուսուլմաններին:

3) Յեգիպտական իգիդա աստվածուհին անբիծ Նդիացմամբ ծնում է Պորուսին: Այդ պատկերները կիսարձանների ձևով մուտք են գործել Միջերկրական ծովի բոլոր առափնյա յերկրներն ու ամբողջ Արևելքը: Դա նախ՝ որինակ և դարձել քրիստոնեական ավետարանիչ՝ Նդիանակների, իսկ Նետաղայում նաև վոչ միայն քրիստոնեական, այլև բուդդայական նկարիչների համար և Ջինաստանի ու Յապոնիայի տաոիստների համար: Քրիստոնեական Մարիամի, բուդդայական թարիսի, չինական Կուան-ժենի՝ այդ սուրբ կույսերի պատկերները բոլորն էլ Իգիդայի այդ պատկերներից են առնված:

Իգիդայի տաճարներից մեկի վրա այսպիսի մի մակագրություն է յեղել. «Յես Պարուս թագավորի մայրն եմ, և վոչ վոք իմ շորը չի բարձրացրել»:

4) Հին Աթենքի պեղումների մեջ, Կարթագենի հին մնացորդների շարքում, Կիպրոսի վրա, Ասորիքում՝ գտնված են աստվածամոր պատկերներ՝ մանուկը ձեռքերին: Դրանք՝ Վեֆեթա, Յուֆեթա, Մայր-Յեֆեթ, Գոֆեթա, Գեֆեթի և այլն կույսերն են, նրանց զավակներն են՝ Հեթալիսը, Դիոնիսը, Յուֆիստերը, Կրիշնան և ուրիշները: Պետք է հիշել միաժամանակ, վոր Յուֆեթա «կույսն» ունեցել է մի քանի վորդի: Միներվան նմանապես «կույս» լինելով, մի քանի անգամ է մայր դարձել, թեև նրան վուլկան աստվածն է բռնաբարել, իսկ Միներվային՝ Նեպտունը, բայց նրանք յերկուսն էլ «կույս» են մնացել:

5) Յեգիպտական աստված Ռան (արևը) ծնված է կուսամայր Նեֆից՝ տառնց հոր աղնության:

6) Աստիսը՝ փրուգիական աստվածը, ծնված է կուսամայր Նոմայից:

վորն իբր Նդիացել է նրանով, վոր նրա ծոցը նույն կամ նույն կորիզ է ընկել:

7) Հուսանց Դիոնիս աստվածը Զես աստծու և Պերսեֆոնե կույս աստվածուհու վորդին է:

8) Պերսեֆե կույս է ծնել, և նրա պատմությունն այնքան նման է Քրիստոսի պատմության, վոր յերկրորդ դարում ապրած Հուստինիոս նահատակն այդ նրանով է բացատրել, վոր դեն իմանալով Քրիստոսի մոտագա գալուստը, գիտմամբ այնպես է հնարել, վոր իբր այդ հրաշքները Քրիստոսից էլ առաջ են կատարվել:

9) Ադոնիսը (Ասորիքի աստվածը), Ոգիբսը (Յեգիպտոսի յերրորդության առաջին անձնավորությունը) և պարսկական Միսրան (Միսր աստվածը) յերեքն էլ անարատ կույսերից են ծնվել: Քրիստոնեական տարեհաշվից դեռ շատ վաղ, նրանց մասին յեղած պատմվածքներում մենք համարյա ծնողան պատրաստի բոլոր գծերն էլ հանդիպում ենք:

10) Բուդդան, վոր Մայա (Մարիամ) մորից է ծնվել, նույնպես նյութ է տվել Քրիստոսի մասին պատմվածքների համար: Նա, ինչպես Բուդդայականներն են պատմում, մինչև ծնվելը յերկնքումն է ապրել, վորպեսզի նա բոլոր կենդանի արարածներին ազատի մահից և տանջանքից, վորպեսզի և նորից մարմնանալ և մարմնանալ կնոջ միջոցով: Ծրջելով ամբողջ աթեզերքը, նա տեսել է ամբիծ կույս Մայան և նրան բնարել: Ապա իջել է յերկիր և հինգդուանի պայծառ ճառագայթի ձևով մտել նրա մարմինը: Այդպես է տեղի ունեցել Բուդդայի անբիծ բեղմնավորումը: Յերբ նա ծնվում է, յերկնքում ասող է յերևում: Թագավորները նրան յերկրպագելու յեն գալիս և նվերներ են բերում: Յերկնքում հրաշալիքի նշաններ են յերևում, յերկիրը զրդում է, զլեկի յե լինում յերկնային անհամար զորքի ձայն: Այդ բոլոր գրի յե առնված քրիստոնեական ռաբինազից 500 տարի առաջ, Արդյոք այդ պատմությունը պատրաստի նյութ չի հանդիսացել կույս Մարիամի և Հովսեփի ավետարանական պատմությունը կազմելու համար: Այդ միտքն ավելի յե խելքի մոտ թվում, վորովհետև մոգերից մեկը գուշակում է Բուդդայի համար, թե նա «վերացնելու յե յերկրից մեղքի և մթություն ծածկոցը»:

Այնուհետև Բուդդային տաճար են բերում, վորտեղ նրա տաջ խոնարհվում են նույնիսկ աստվածները:

Դուք հիշում եք Ղուկաս ավետարանչի (գլ. 2, յերես 42-52) այն պատմությունը, թե ինչպես մի անգամ տոնի ժամանակ Հիսուսի ծնողները կորցրել էին նրան և ապա ինչպես գտել էին նրան գիտնականների հետ զրուցելիս: Միևնույն բանն է պատմվում և Բուդդայի մասին: Սառանան փորձում է Բուդդային (Մարա) անապատում, բայց Բուդդան անդրդվելի յե մնում: Բուդդան յերան վրա պայծառակերպվում է, հրաշքներ և զորքում, թույլերին բժշկում է, գեղերն հալածում: Յեվ մեռավ, համբարձելով մահից հետո յերկինք: Այսպես են պատմում Ք. Մ. կես հազար տարի առաջ իրենց աստծու մասին Նագական ավետարանները:

Այդ աստիճան ուսմանը, նրա համար տարածված է Ասիայում հարյուր միլիոնավոր ժողովրդների մեջ, իսկ նրա մասին յեղած պատմութիւնները՝ մուտք ելին գործել բոլոր հարեան յերկրները քրիստոնյաների յերևան գալուց դեռ շատ առաջ:

11) **Կոնֆուցիոսը**՝ չինական կրոնականացի է յեղել. նա ունի միլիոնավոր հետևորդներ: Չինական հին ավանդութիւնը հետևյալ կերպ է պատմում այդ աստվածամարդու ծննդյան մասին: Նրա մայրը մեկ անգամ տեսել է թիւ-իկ մեկ պողանի հրեշին (աստվածների ծննդյան շատ պատմվածքների մեջ ընդհանրապես պատահում է մեկ պողանի): Հրեշը մոտեցել է Կոնֆուցիոսի մորը և դուրս ձգել եր բերանից թանկագին մի քար: Հենց այդ քարից ել Կոնֆուցիոսը ընդմիջութիւնում է: Իսկ այնուհետև գալիս են Կոնֆուցիոսի հրաշքների պատմութիւնները: Նրան գայթակղեցնում է սատանան, նա հրաշքներ է գործում նույնը, ինչ՝ հետագայում վերագրվել են նաև Քրիստոսին:

12) **Զրադաշտ.** Այդ կրոնականացի մասին ասվածները նույնպես մեկ է կես հազար տարի Բ. ծննդից առաջ ծագել են Իրանում: Իրանական գրքերն ասում են, Վոր նրա ծնունդը գրանից յերեք հազար տարի առաջ է նախագորշակված յեղել: Նույնիսկ, ինչ Վոր մի յեղ, վաղնայան ավանակի պես բարբառել է այդ մասին մարդկային ձայնով: Իրը թե թագավորներից մեկը՝ Յեմնուր, զուշացրել է չարքերին, Վոր անա «աշխարհ կգա մի գարմանալի մարդ և նրանց բոլորին կտապալի»: Զարմանալի ձևով է յեղել Զրադաշտի սկիզբը: Նրա համար լուսավոր Որմուզդ աստվածն ուղարկել է հրեշտակին, Վորը բույսի ցողունի միջոցով բերում է սուրբ հոգուն. այդ ցողունը պահ է տրված յեղել Զրադաշտի մորը: «Յեմ անա մարմինը միացել է պահապան հոգու և փառքի հետ, և հրեշտակները ոգնել են այդ բանին, իսկ չար վոգիններն աշխատել են ամեն կերպ խանդարել»: Այսպես են ասում Իրանի ավետարանները: Իսկ այնուհետև տեղի յե ունենում «գրվածի պես». Զրադաշտ աստուծու ծնվելու ժամանակ ծաւերն ու գետերը փառարանական յերգեր են յերգել, յերկնքում նոր աստղեր է այլ լուսատուներ են յերեացել, իսկ խավարի և չարի աստված Ահրիմանն ու նրա չար վոգիններն ստերկրյա խորքերն են փախել: Աստվածային լույսը չըջապատել է այն տունը, Վորանի Զրադաշտն է ծնվել: Թեև վոգրագործները ցանկացել են սպանել մանկանը, բայց նախախնամութիւնն այդ խանդարել է: Յերկնքից հրեշտակը խորհուրդ է տալիս՝ վառնալից ազատելու համար մանկանը մի ուրիշ աշխարհ տեղափոխել (Մարիամի և Հովսեփի Յեղիպատոս փախչելը չէ սա): Յերեռուն տարեկան հասակում տեղի յե ունենում նրա պայծառակերպութիւնը: Սատանան անապատում փորձում է նրան, բայց սպարդյուն: Զրադաշտը չըջում է յերկրում, հալատ է քարոզում, հրաշքներ է գործում, հիմանդներին, կուշիներին, կազիներին, համբերին բռնկում է: Չէր ընդունում արդյոք, Վոր մեկ ու կես հազար տարի առաջ, քրիստոնեական ավետարանիչներն արգելն ունեցել են Հիսուս Քրիստոսի պատրաստի պատկերը:

13) **Ապոլոն Թիամացի:** Պատմութիւնն ասում է, թե հունական այդ

աստուցիւն ել մոտավորապես այն ժամանակուան է ապրել, ինչ Վոր Հիսուս: Ահա թե ինչ է պատմում նրա մասին մի գիրք, Վորը մոտավորապես առաջին ավետարանների հետ միաժամանակ է գրվել: Հունական Պրոթեստ աստված մոտեցել է նրա մորը և հայտնել նրան, Վոր ինքն ուզում է նրա միջոցով մարմնանալ: Մի անգամ նրա մայրը քնում է և յերագում տեսնում է կարապներ, Վորոնք նրա համար յերգել են: Արթնանալով նա ծնել Ապոլոնին, Վորի ժամանակ յերկնքում փայտատակել է կայծակը: Ինչուհետև սկսվում է Ապոլոնի հրաշագործական կյանքը: Պատմում է նրա բազմաթիվ հրաշքների, մինչև իսկ մեռելներին հարութիւն տալու մասին. նա կանգնեցնում է յերկրաշարժը, վերջ է տալիս ժանդախտին, իսկ յերբ գալիս է մեռնելու ժամանակը, յերկինք է բարձրանում (առանց ողբալարիկի): Ապոլոն Թիամացուն այնքան ելին հարգում նույնիսկ առաջին քրիստոնյաները, Վոր Ալեքսանդր Մեծոս կայսրը նրա պատկերը Քրիստոսի պատկերի հետ մեկտեղ, իր աղոթատանն է դրել:

14) **Վեցիպուցից,** մեկսիկական հնդիկների (Ամերիկայում) աստվածը հրաշքով սկզբն է առել մի կուշիից: Նրա մայրը Կոալիկան տեսել է վառ փետուրն գնդակն ողի մեջ թռչելիս: Նա դրել է այդ գնդակն իր ծոցը և իսկույն է յեթ իրեն մայր է գլացել:

Պուցե հերիք համարել անրիմ կուշիից հրաշքներով ծագած աստվածների այդ որբնակները: Այդ պատմվածքները, ինչպես առաջի, կարելի յե շատացնել, քանի Վոր նրանք հանդիպում են համարյա բոլոր ժողովրդների մոտ.

Վոշ միայն աստվածները, այլ և թագավորներն ու ուրիշ նշանավոր մարդիկ, պատմական Վորոշ շրջաններում աշխատել են ապացուցել իրենց ծագումը կուշիից: Այսպես, յերբ Ալեքսանդր Մակեդոնացի թագավորին հարկավոր եր աստվածային արժանիքների հասցնել, այնպիսի պատմութիւն են հորինել, Վոր իրը նրա մայրը, նրան Ամոնա աստուծուց է ծնել:

Յերբ **Զեմզիգ Խանը** գրավեց Ասիայի մեծ մասը և պետութիւնն ըստեղծեց, Վորը սարսափ եր ազդում Յելլուպային, նրա պալատականները նրան այնպիսի ծննդարանութիւն հնարեցին, Վորով նա անրիմ կուշի ծրնունը է համարվում:

Ամենայն արձաններից մեկի վրա, Սարգոն թագավորը մի մակագրութիւն է փորագրել տվել՝ «Յես, Սարգոն, հոգր թագավոր, թագավոր Ալազայի, իմ մայրը ծնել է ինձ առանց հոր»:

Ի հարկե, բոլոր այդ հեքիաթները բացառիկու համար բախական չե տեղ, Վոր մարդիկ իրենց աստվածների և մեծ մարդկանց համար ծագման և սկզբնավորութիւնն այնպիսի մի միջոց են հնարել, Վորով նրանք տարբերվում են սովորական մանկանայուններից: Պոլ Լաֆարգը, ամենաակտիւնաւոր սոցիալիստներից մեկը՝ Մարքոսի աշակերտը (մեռել է սրանից մի քանի տարի առաջ) այսպես է բացատրում այդ պատմվածքների ծագումը:

Մի ժամանակ մարդիկ խմբական մոլանութիւնք են ապրել, կուսութիւնն այդ ժամանակ հագրագրութիւն է յեղել: Կույս ազնիւներն այդ

ժամանակ, զարմանք էլին առաջացնում իսկ տեղ-տեղ էլ հարգանքի արժանանում հին ժողովրդների մեջ: Խմբական ամուսնությունը տեղի տվեց զույգերի ամուսնության: Կինը կույս է համարվել, քանի զեռ աշխարհի ամուսնությունը չի ամուսնացել: Այնպես վոր, մայր դառնալն այն ժամանակվա հասկացողությանը չէր խանգարում կնոջը կույս մնալ, ինչպես և այդ բանը մենք տեսանք վերոհիշյալ շատ որինականերում: Հունաստանում մարդու չգնացած կնոջ վորդին «կույսի» վորդի» չէր կոչվում: Ամեն մի շամուսնացած կին կույս էր համարվում:

Մարզկալին պատմության մեջ բազմականին տեսանք մի շրջան (ժամանակ) և յեղել, յերբ ընտանիքն այլ կերպ էր կազմված, քան այժմ. այն ժամանակ ընտանիքի ղեկն էր համարվում վոչ թե հայրը, այլ մայրը: Այդպիսի ընտանիքը մատրիարխալ, այսինքն մայրական էր կոչվում:

Վոչ թե տղամարդն էր իրեն կին ընտրում՝ այլ կինը տղամարդուն: Աղջակցությունն էլ նրա անունով էր հիշվում և վոչ՝ հոր: Բայց անտեսական կյանքի զարգացման, հատկապես անասնապահության և յերկրագործության զարգացման աղղեցության ներքո, այդ կարգը պետք է աստիճանաբար տեղի տար մեկ ուրիշի, յերբ կնոջ անտեսական և անարարական նշանակությունն ավելի պակասեց, քան տղամարդունը: Կինն այնքան էլ հեշտությունն ավելի պակասեց, քան տղամարդունը: Այդ պայթարի համար կարելի չէ բազմաթիվ որինականներ բերել: Այդ պայթարն արձագանք է դառնում մաթիվ պատմվածքների մեջ՝ թե անրիժ բեղմնավորման և թե առանց որդամարդու ոգնության կուսական հղիացման մասին: Կինն աշխատել և ապացուցել, վոր կարող է առանց տղամարդու ղեկավարվել, թեկուզ և յերեսա ծնելու ղեկքում: Այսպես որինակ Փիննական ժողովրդական ավանդություններն ժողովածուն («Կալիսլա»-ի) մեջ, Վեննեմեյնեն ժողովրդական հերոսի մասին պատմվում է, վոր ծնված է կուսնատար կույսից: Իսկ այդ կույսին ծնել և իշանար, վորը ծովից և բեղմնավորվել: Այդտեղ պատմվում է նույնպես Մարինա աղջկա մասին, վորը ծնել և այն թփից, վոր նրա գոգնոցի տակ է ընկել: Այդ պայթարի ընթացքում տղամարդը անտեսությունը շարունակ իր ձեռքը վերցնելով և ձգտելով կնոջն իրեն յեթարկելու վիճակի մեջ դնել, աշխատել և ապացուցել, վոր նա կարող է ծնել առանց կնոջ: Շատ ժողովրդների մոտ դեռ ներկայումս մի սովորություն գոյություն ունի, վոր կնոջ ծննդաբերության ժամանակ, տղամարդը պուկում է անկողնում և աշխատում է գորգոտոցով բոլորին ցույց տալ, վոր ինքը ևս կծկվում է ծննդաբերության ցավերով ու տանջանքներով. իսկ յերբ յերեսան ծնվում է, նրան դնում են տղամարդու մոտ և նա իր ժանդներին ու բարեկամներին վողջուններ և տոնում, վոր յերեսա և ծնել: Յերբ աստվածունի Յունտան հպարտանում էր, վոր առանց ամուսնու ծնել և Մարին և Դերին, Յուպիտեր աստվածը նրան պատասխանում էր, վոր ինքն էլ ծնել և Մինեթվային (ուղղակի գլխից): Յուպիտերը գոյություն է առել, ունենալով թե մորուք և թե կանաչի կուրծք: Հունական մի պատմվածք այսպես է բացատրում Որինի ծնունդը, վորը Յուպիտերի մի-

ջողով յերկինք և բարձրացել: Մեկ անգամ հունական Յուպիտեր, Եկուսուն և Մեթեոս աստվածները ցանկացան վարձատրել Բաքսի վորդի Եպինանի յյուրընկալությունը: Նրանք հարցրեցին, թե ինչ է ուզում, վերջինս ցանկացավ վորդի ունենալ: Այն ժամանակ յերեք աստվածները թրջվեցին իրենց յյուրասիրության համար մորթված յեզան կաշվի մեջ, հորեցին այդ կաշին հողի տակը, և ինն ամիս հետո ծնվեց Որինը, վորին յերկինքն իր արգանքի մեջ էր պահել:

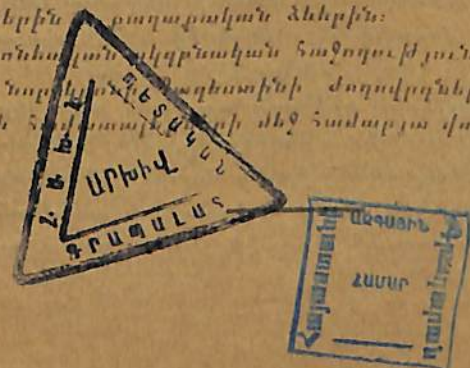
Կանայք հետ չմնացին նրանցից: Կայր կղզու վրա յերեսա մարտ քուվոր Վենեթայի արձանը, Հստում պաշտում էլին մարտաբար Յուստանային: Վերջապես հայտնվեցին հերմոֆրոդիտ աստվածներ, այսինքն միաժամանակ թե արական և թե իգական սեռի: Այսպես Պաղոմեոսյոս Արեևաթոս յեպիսկոպոսը հորինեց յեկեղեցական հոգևոր աշխարհի որհներգչարական: «Իս հայր ես, դու և մայր ես, Իս ամուսին ես, դու կին ես»:

Բայց ինչպիսի յեզրակացություն կարելի չէ հանել Մարիամ կույսի և Բրիտանոս-աստծու պատմություններից շատ առաջ մեզ հիշատակներ թողնված դրանազան ժողովրդների աստվածների և աստվածուհիների մասին բիշ առաջ բերված փաստերից ու պատմվածքներից:

1) Բրիտանական դարաշրջանից դեռ շատ առաջ, արեկյան շատ յերկրներում պատրաստի ձևով արգեն կազմվել էլին Բրիտանոսի մասին յեղած պատմվածքի բոլոր մասերը, այն գուշակությունը, վոր փրկիչ է ծնվելու, հրեշտակների կուսամորն ավտակը, վոր նա աստված կամ աստծու վորդի չէ ծնելու, աստղերն ու յերկնային ուրիշ յերեսայինները, վորոնք գուգատիպել են այդ ծննդյանը և յերկնի ձայները, և ազամինն սուրը հոգու տեսքով, և յաչը և մյուս այն բոլոր հանդամանքները, վորոնք վերաբերում են Բուդգա, Զրադաշտ, Միտրա և այլն աստվածների ու կիսաստվածների վոչ միայն ծնվելուն, այլև ամենական ու հասունացած կյանքին, այդ բոլորն իրենց մեջ են տանում արդեն պատշաճի ձևով այն, ինչ վոր մի քանի հարյուր տարի հետո ավատարանիչները Բրիտանոսին են վերագրել:

2) Բրիտանական կրոնը կազմվել է այն ժամանակ հայանի ուրիշ կրոններից՝ հարմարվելով Պաղեստինի և Ասորիքի հրեական մասսաների կյանքին, իսկ հետո հարմարվելով ուրիշ ժողովրդների արտագրական հարաբերություններին՝ քաղաքական ձևերին:

3) Բրիտանական ակադեմիական հաջողությունները բացատրվում են և նրանով, վոր նորից ու նորից ակադեմիկ ժողովրդների կրոնական հասկացողությունների և հաջողության յերեք համարյա մոշ մի նոր քան յեր մրտցնում:

«ԱՍՏԳՆ ԱՐԵՎԵԼԻՔՈՒՄ»

Աստղալից յերկինքն անծայր, անսահման, անզրկելի աստղերի մի աշխարհ է, փորտեղ աստղերից յուրաքանչյուրն ինքն իր մեջ մի սահման աշխարհ է, շարժողութեան սեփական ճանապարհներով, փոր կարելի չի ստուգնասիրել: Այդ աստղալից յերկինքը ներկայումս էլ դեռ բավարար չափով ուսումնասիրված չէ, թեև մարդկութեանն այժմ՝ հակայական գիտելու խողովակներ, հեռագիտակներ և հնարել, փորոնց միջից աստղերը բազմաթիվ անգամ ավելի խոշոր են յերևում, քան մարդկային հասարակ աչքով: Բացի դրանից, խիստ կատարելագործված լուսանկարչական գործիքները փոշ միայն կարողանում են աստղալից յերկնքի պատկերը, այլ նույնիսկ աստղերի շարժողութեան ճանապարհը դուրս բերել, յեթև միայն գործիքը յերկար ժամանակ թաց պահել: Թեև աշխարհում ամեն ինչ և փոփոխվում, ամեն ինչ շարժվում, թեև արեգակի աստնային աստղերը շարունակ վայր են թափում, իսկ արեգակը նորից ծագում, այդ փոփոխություններն այնքան աննշան են՝ մեր աչքերի համար, փոր յերկինքը մշտապես նույնն է յերևում, միայն աստղերն են յերբեմն պայծառ, յերբեմն աղատ թվում: Բայց ով շարունակ դիտում է աստղալից յերկինքը, նա ժամանակ առ ժամանակ «նոր» աստղ է տեսնում, փորն առաջ չէր նկատել, կամ ինչպես ստում են «նոր աստղ և գեղում»: Վերջին ժամանակներս նման շատ աստղեր են «գտնվել»:

Յեթև ներկայումս կան աստղաճամարիչ-տիեզերագետներ, փորոնք աստնային աշտարակ աշխատանոցներում շատ ճշգրիտ և բարդ գործիքներով աշխատում են (այդ աշտարակ-աշխատանոցները, աստղաբաշխական դիտարաններ են կոչվում), հնում նույնպես յեղել են աստղաճամարիչներ: Ի հարկն նրանք աստղալից յերկնքի ուսումնասիրութեան լավ քարտեզ, հեռագիտակ, լուսանկարչական գործիք և այլ գործիքներ, ուսումնասիրութեան միջոցներ չեն ունեցել: Բայց հին քաղաքակրթություն ունեցող բոլոր պետություններ, ունենալով այն ժամանակվա համար համեմատաբար դարգացած գիտություն, ունեցել են նաև նշանավոր աստղաճամարիչներ, փորոնք շարունակ գիտել են յերկնային լուսատուները: Նույնիսկ հատուկ աշտարակներ են կառուցել դիտելու համար (հատկապես տաճարներին կից): Աստղաճամարիչները յեղել են հաճախ քուրմեր, քահանաներ: Պետությունը՝ շահագրգռված էր յերկնային լուսատուների գիտությունը, դա անհրաժեշտ էր նախադնացութեան համար, փորովհետև աստղերով էլին գուշակում ծովային ճանապարհը (կողմնացույց չկար), անհրաժեշտ էր դա նաև յերկրագործութեան՝ տարեցատրի բնութեան կրկնվող աշտ կամ այն յերևույթը փորոշելու համար (որինակ, նեղոս գետի հեղեղումը): Դա անհրաժեշտ էր նույնպես գաշտի հովիվներին, փորպեսզի իրենց հոտերի հետ չմոլորվելին: Ահա հենց այդ աստղաճամարիչներն են, փոր ժամանակ առ ժամանակ նոր աստղեր էլին գտնում, փոր առաջ ուղղակի չէին նկատվում: Ինչպես էլին

նրանք բացատրում նման աստղերի յերևույթ: Ճշգրիտ գիտություն չկար: Աստղաճամարիչն սկսում էր մտածել, թե ինչ է նշանակում այդ աստղի յերևույթ: Վորովհետև հնում այն հայացքը կար, թե աստղերն ու յերկնային ուրիշ մարմինները մեծ ազդեցություն ունեն մարդու ճակատագրի վրա, դրա համար փորոշում էլին քե ինչպիսի աստղի ծակ և ծնվել մարդը, այնինքն այդ դիչեր փոր աստղն է ամենափայլունը յեղել: Իսկ յեթև փորեն մարդու ծննդյան նախորդակին աստղաճամարիչն ասալին անդամն էր փորեն աստղ տեսել, ապա ուրեմն և հայտարարում էր, փոր այդ աստղը գուշակել է այսինչ մարդու ծնունդը: Այդ պատճառով շատ աստղեր մարդկանց կամ աստվածների անունով են կոչվել: Այսպես են՝ Մարս, Վեներա, Յուպիտեր, Ուրան և ուրիշ աստղերը: Համաստեղություններին անուններ էլին տալիս, հիմք ընդունելով նրանց շատ հեռավոր նմանությունը փորեն աստղային կամ կենդանու հետ: Իհն ներկայումս էլ կան մարդիկ, փորոնց թվում է, փոր լուսնին նայելով, կարելի չի տեսնել, թե ինչպես Կայենը Արեգին յեղանի վրա յե պահում: Այդպեսի ցնորամիտ բաներ էլին հնարում նաև համաստեղությունների մասին: Այդ կերպ են ստեղծվել՝ Մեծ ու փոքր Արջի, Առյուծի, Կարապի, Կույսի, Աղեղնավորի, Դրակոնի, Չկան և այլն համաստեղությունների անունները:

Արդեն տեսանք, թե ինչպես հեթանոսական շատ աստվածների ծննդյան առթիվ՝ նրանց էլին վերադրվում ծնունդը նախագուշակող աստղերի յերևույթ: Համարյա նրանք բոլորն էլ իրենց աստղերն ունեցին: Բացի այդ, հեռագայում նույնիսկ որացույց հորինվեց, փորի համեմատ ամեն մի սուգը իր աստղն ուներ: Պարզ է, փոր Հիսուս-աստծու պատմությունը՝ հորինվելիս՝ արևելյան աստղի մասին յեղած պատմվածքներից մեկը՝ նրա պատմութեան մեջ են մտցրել, մանավանդ փոր հենց Իզիդա աստվածուհու պաշտամունքի մեջ կարելի չի նշմարել քրիստոնեական աստվածամոր պաշտամունքի նախատիպը: Այդ կրոնը, ինչպես արդեն նկատեցինք, շատ լիան է տվել քրիստոնեական կրոնին, թե ծեսի և թե բովանդակութեան տեսակետից: Այն գրողները, փորոնք ապրել են Հիսուս-աստծու ծննդյան մեր նկարագրած ժամանակում և քիչ ավելի ուշ, գրել են որինակ՝

«Այդ ժամանակ (այսինքն մոտավորապես ղեկավարների վերջին), մի կույս է ծնվում, փորին Իզիդան Տեվեր և անվանում: Դա մի չքնաղ ու մաքուր կույս է, յերկար մաղերով և ղեղեղիկ ղեղերով: ձեռքում յերկու հատ հատկ ուներ և նստած էր մի գահի վրա, փորի վրա դրված էր բարձր: Նա խնամում էր մանկանը և նրան կերակուր էր տալիս այն տեղում, փոր աստրիում էր կոչվում: մի քանիսն այն մանկանը Հիսուս էլին կոչում, այսինքն «Հիսուս»:

Տեսնում էր, ինչ հրաշքներ կարող էր տեսնել առանցի հեռագիտակի, յեթև միայն հարուստ յերևակայություն ունեք: Այդ բանով շատ հարուստ են արեւելքի մարդիկ: Զարմանալի չէ, փոր նրանք «արեւելքում» ասանքին «տոտեղ» են տեսել:

ԱՂԱՎՆԻՆ ՍՈՒՐԲ ՀԱԳԻ

Այն սուրբ հոգին, վորը կույս Թարխմի վրա յե իջել, վորից նա հղիացել է, շատ հաճախ նկատում են աղափաղերով: Այդ թուշունն արեւելքում մեծ հարգի յե արժանացել: Աղափաղին զոհաբերում էլին ասածուն, վորպես թողության զոհ: Ի հարկե, հրեական և արիշ տերուհները, վորոնց համար հավատացյալներն աղափաղներ էլին բերում, ասպակում և ուտում էլին պանց, բայց այդ չէր խանդարում, վոր նրանք ասելին, թե աղափաղն՝ քափության, մաքրության, անմեղության և սուրբ հոգու պատկերն է: Արեւելքում, ուր պաշտում էլին Սեմիրամիթ թագուհուն, Յեզիպ ասում և Հոնաթանում՝ ամեն տեղ այդ թուշունը, ինչպես և կարագը, մեծ հարգ են ունեցել: Ի միջի այլոց, մի ժամանակ յերբ համարյա ամեն մի ցեղ իր սուրբ կենդանին է ունեցել, վորից հաճախ իրենց ծագումն են հաշվել ցեղերը, վոր միայն աղափաղները, այլ և արիշ կենդանիներ են պաշտվել: Գոյության միջոցների արտադրությունը, այդ միջոցները ձեռք բերելու կերպը, ասանձնապես մեծ նշանակություն ունեցին աղափաղ կենդանի բնարելու համար: Այդ պատճառով այն կենդանիներն էլին պաշտվում, վորոնք գոյության աղբյուր էլին ծառայում, կամ ասանձնապես փառակար էլին անտեսության համար (նրանցից վախենում էլին), կամ ասանձնապես ոգտափես էլին: Ահա թե ինչու իտալարած ժողովրդներն աստվածացնում էլին՝ և՛ փոխարներին (գառը), և՛ հորթներին (հորթը), և յեղներին (կալիս յեղը), և կովերին, և փղերին, և նույնիսկ փարագներին (Տամուզ):

Քրիստոնեական ավետարանում աղափաղն սուրբ հոգու վեր և կատարում: Բայց այդ աղափաղն պատանում և աստվածների ծննդյան մասին յեղած և արիշ ավելի լավ պատմվածքներում: Այսպես, Յուպիտերն աղափաղ տեսք ընդունելով մայրեր և դարձրել՝ Ֆոսի կույսին, նույնպես և Լեզույին, Անտիպոյին, Լիբրարային և Ալքմենին: Ասորիքի Մա աստվածուհին (ասորերեն նշանակում է՝ մայր, նույնպես և փոխար) յերկնքից բնկել և ձվի մեջ, վորի վրա թուխս և նստել աղափաղին: Նույնը, յեղիպտական աստվածներից մեկը, բերանով մի ձու յե ամել, վորից ծնվել և Ֆաո աստվածը՝ աստղերի տեղծողը, և այլն:

Քրիստոնեական աստվածներն այսպիսով ունեցել են աղափաղերով սուրբ հոգու յերկնքից իջնելու մասին պատմվածքների մեծ ժողովածու:

ՓԱՐԱԽ, ԱՅՐ ՅԵՎ ՄՍԻՐ

Վաղիս ավետարանիչը պատմում է՝ Յեզիպ ծնեց իր անդրանիկ վորդուն և բարուրեց նրան և գրեց նրան մատրի մեջ, վորովհետև նրանք պանգուկում տեղ չունեցին:

Յեթե չգիտենայինք արիշ աստվածների մասին յեղած այն ժամանակիս պատմվածքները, կարելի չեր կարծել, վոր այդ հանգամանքը զուգորդում և միայն Հիսուս-աստծու ծննդյանը: Բայց բանն էլ այն է, վոր փարախը, այլը, ծննդատեղի յե յեղել շատ աստվածների համար, վորոնց հին մարդիկ հավատում էլին. հատկապես տեղի ունեցել այդ անասնապաշ ժողովրդների մաս: Քրիստոնեական ավետարանների մեծ մասը (իսկ առաջ նրանք բոլորը մինչև 55 հատ էլին հաշվվում), Հիսուսի ծննդյան մասին պատմում և՛ այլի մեջ (փոքրիկ այլ): Այսպես, Կեղծ-Մատթեոսի ավետարանի մեջ պատմվում է. «Յեզիպ, մեր տեր Հիսուս-Քրիստոսի ծննդյան յերրորդ սրում ամենաբարեբար Մարիամը զուրս յեկով այլից, և փարախ մտնելով, իր մանկանը մատրի մեջ դրեց, և յեզն ու էլը խոնակեցին նրա առաջ»:

Այս տեղն ամբողջովին վերցրված և հնդկական ավետարանի, հնդկական Կեղզա գրքից:

Քրիստոնեական առաջին տարիներում, և ավելի ուշ, յերբ հոգևոր թատերախաղեր էլին սարքվում, այսինքն Քրիստոսի ծննդյան, կյանքի ու մահվան թատերական պատկերներ ներկայացվում, նրա ծննդյան տեղը Բեթլեհեմի այլն էլին ցույց տալիս: Այդ այլը ներկայումս էլ և ցույց տրվում հավատացյալներին, վորպես Հիսուս-աստծու ծննդյան տեղ: Բայց քրիստոնեական առաջին գրողները մատնանշել են արդեն, վոր այդ միեկնույն այլը քրիստոնեությունից առաջ պաշտվել և վորպես Տամուզ (Մ. Կոմիս) ասածու ծննդյան տեղ, վորի պաշտամունքը քրիստոնեությունից առաջ տարածված և յեղել Ասիայում և նույնիսկ ավելի ուշ՝ ինչպես հրեաների, նույնպես և արիշ շրջակա ազգությունների մեջ: Քրիստոնեությունն այդ, ինչպես և արիշ բազմաթիվ դեպքերում հարմարվել և նախաքրիստոնեական «նեթանոսական» հավատալիքներին, հասկացողություններին և ավանդություններին:

Այդ պատճառով, յերբ ծանոթանում ենք արիշ աստվածների մասին յեղած պատմվածքներին, աստվածների, վորոնց պաշտամունքը նախաքրիստոնեական ժամանակներում և տեղի ունեցել, ամեն մի քայլում այսպիսի նմանության ենք հանդիպում:

Այսպես Դիոնիսը, Չես աստծու և Մեմել աստվածամոր վորդին, ներկայացվում և՛ այլում ծնված, հենց այստեղ էլ գոնվում և Իս աստվածուհին, կովի տեսքով:

Այլուսն և ծնվում նույնպես Հերմես աստվածը:

Նույնիսկ Չես աստվածն ինքը (նրան աստված կամ աստվածների հայր

էլին կոչում), վոր ծնվել է Կրոնտից և Բեալից, ալլի մեջ, ալլ ալլում էր փրկվել է իր հորից, վոր կլանելիս է յեղել իր զավակներին:

Միտրոս աստվածը (վորի մասին յեղած պատմվածքները հիշեցնում են հատկապես Հիսուսի մասին յեղած պատմվածքները), ավանդության համեմատ ալլի մեջ է ծնվել զեկտեմբերի 25-ին: Միտրայի փառաբանության համար նկարագրելիս են յեղել ալլի ալլի: վորտեղ նա ծնվել է:

Ի հարկե, առաջին քրիստոնյաները, վորոնց միջև բավականին տարածված է յեղել Միտրայի պաշտամունքը, իրենց մեկ աստծու պատմությանը հեշտությամբ մյուսին էլին փոխադրում:

Նույնը գտնում ենք նաև յեղիպտացիների վերաբերյալ մի պատմվածքում, ալլապես կոչված «Չատական ժամանակագրության» մեջ: Այստեղից յերևում է, վոր նրանք պաշտել են «կույսից ծնված» և մուրի մեջ դրված մանուկ փրկչին:

Այստեղ Իգիդայի վորդի, Գորուս աստծու մասին է խոսքը, վորի մասին մենք մի քանի անգամ հիշատակել ենք: Յեղիպտական և հնդկական պատմվածքները դրա մասին հիշատակում են ալլի ժամանակները, յերբ կովր, ձին, մուսրը և փարսիը (կամ քարայրը, վոր փարսիտեղ եր ծառայում) առանձին պաշտամունքի առաջկաններ են յեղել, քանի վոր ալլ յերկրներին ժողովրդների կյանքում հսկայական դեր են խաղացել:

Դիոնիս աստծուն պատկերացնում են հաճախ մուրի մեջ և ալլ և է ձմեռային արևողարձի սկզբին: Դեկտեմբերի 25-ի ալլի որը, յերբ հին արեւը մեծնում է (այսինքն, յերբ արեւի շուրջը յերկրի նոր պարբերական շարժումն է սկսվում) և նոր աստվածն է ծնվում, ալլ որը Դիոնիս աստծու, Միտրայի տոնակատարությանն է նվիրված յեղել, վորը մուրի պատկերացման հետ մեկ տեղ Հիսուսի ծննդյան տոնակատարությանն է անցել:

Կրիշնան պատկերացվում է մանուկը զամբյուղի մեջ, վորը մուրի յե նման:

Խաղական հայտնի նկարիչ Բոտիչելլին, պատկերացնելով Հիսուսի ծնունդը, ճիշտ հենց նույն մանրամասնություններով է նկարել, վոր հանդիպում են աստվածների ծննդյան մասին արդեն հիշված պատմվածքներում:

Ալլ պատմվածքներն ստեղծելու շատ առիթներ են յեղել: Այդտեղ ճիշդ կա ցույց տալ, թե ինչ փորձանքներից է սպասվել նոր ծնված աստվածությունը, վորով և վեր է հանվում նրա հրաշալիությունը, ալլապես և մեծ մարդու պարզությունը ներկայացնելու ցանկություն կա, թե տեսեք, ցեխից աղնվական է դարձել, քարայրի մեջ է ծնվել, թայց ինքն արքայական ծագում ունի, ալլապես կա և արևապաշտների ազդեցությունը, աստծու ծնվելն ալլապես և նկարագրված, վոր խավարից, քարայրից (Միտրա, Դիոնիս), բանտից (Կրիշնա), գետնի խորքից և ալլ տեղերից դուրս պոկված լինի: ալլապես արտահայտվում է նաև ծնվող Արեւ աստծու մասին յեղած հասկացությունը, վոր ամեն տարի և ամեն որ անհայտանալուց հետո, նորից ծագում է յնության մահացումից հետո, ալլապես կա նույնպես ինչ ժողո-

վորդների ամբողջ խաշնարածային և անասնապահական կենցաղի մարմնացումը: Ահա թե ինչու շատ հաճախ ալլ պատմվածքներում հանդիպում են նաև հովիտներ: Միտրա աստծու տարածված պաշտամունքի մեջ, վորն ամենից շատ է Հիսուսի պատմվածքին նման, Միտրա աստծու ծննդյան քանդակների (ցեխից կամ քարից շինած պատկերներ և արձաններ) յեր հանդիպում, վորտեղ քարայրի մաս հովիտներ են յերևում:

Չորս ավետարանների մեջ հանդիպող Հիսուս-աստծու ծննդյան հսկայական նկարագրերը կազմելու համար քրիստոնեական ավետարանիչները, ինչպես տեսնում եք, աստվածների մեծ հավաքածու յեն ունեցել ձեռքի տակ:

Կ Լ Ո Ւ Խ Ս Վ

ԱՍՏՄՈՒՎՈՐԴԻՆ

Արժե արդյոք վեճ բանալ ալլ մասին արդյոք Հիսուս աստծու վորդի յեր, քանի վոր Հիսուսը, հենց ինքն ալլ աստվածը, հայր-աստվածը գոյություն ունի և գոյություն ունի միայն մարդկության յերեակայության մեջ: Իսկ աստվածաբաններն ու հավատացյալները վիճարանում և զանազան բանաձևեր (Փորմուշ) են մտածում: Մի քանիսն ասում են՝ Հիսուս նույն աստվածն է, յերբորդության մեջ՝ մեկը, մյուսները թե՛ միմյան աստծու վորդի յե, ուրիշները՝ թե՛ մարդ-աստված է: Իսկ յեթե զանազան նախաքրիստոնեական հնությանը, կտեմենք, վոր աստվածներ և աստվածային վորդիներ էլին համարվում հաճախ սովորական մարդիկ, ինչպես որինակ Յեղիպտոսում, յուրաքանչյուր փարավոն (թագավոր) արեւի աստծու վորդի յեր համարվում, «հոր» (աստված-արեւ) տիպաբան էր կրում: Իսկ զես բավական չե՛ յեղիպտական քրմերն իրենց իշխանությունն ամրացնելու համար պահանջել են վոր թագավորը Թա արեւի վորդի համարվի փոշ միայն հոգով, ալլ և մարմնով: Այսպիսով թագավոր-փարավոնի մեջ մարմնանում է ինքը, Թա աստվածը:

Ինչպես աստվածներին, նույնպես և ալլ թագավորներին աղոթքներ էլին ուղղում: Արինակ՝ ահա, ալլ աղոթքը, վոր ուղղված է Մերնեյա թագավորին.

«Իսկ, ով թագավոր, կատարյալ նման էս քո հորը, արեւին, վորը ծագում է յերկնքում: Բո ճառագայթները թափանցում են ալլերի խորքը: Վաշ մի տեղ գուրկ չե քո գթությունից: Բո վճիռներն արեւը են ամբողջ յերկրի համար: Հանգիստ նստած քո արքունիքում, դու բառ էս բոլոր յերկրների խոսքերը: Իսկ միլիոնավոր ականջներ ունես: Յերկնային բոլոր աստղերից քո աչքն ավելի պայծառ է և տեսնում է ամեն մի թաղնված բան, ով գթախրա տեր, կյանքի շունչն ստեղծող»:

Վերևում մենք աստվածների և մարդկանց բազմաթիվ որինակներ էլինք բերել, վորոնք աստվածային վորդիներ էլին համարվում: Աստվա-

ժաշկի մեջ, ստացած բոլոր մարդկանց հայրն էր համարվում, իսկ մարդկի նրա զորքիները Այդ պատճառով բրիտանական ավիատորանի մեջ «ձեր յերկնավոր հայր» արտահայտությունը զարմարվում է բոլոր մարդկանց նկատմամբ: Սպառնալից մեկի մեջ ստված է. «Աստված ինձ ասաց՝ դու իմ փրկիկն ես»: Իսրայելը կոչվում է «ստածու անդրանիկ փրկիկ»:

Հորի գրքում (1,6) ասվում է. «Յեզ անա հասավ այն սրբ, յերբ ստավածային փրկիկները կանգնեցին ստածու տառ»...

Բարեկյանի գերությունից դուրս գալու ժամանակ, իրաներն իրենց Յեզրաս առաջնորդին ստածու փրկիկ յեն անվանել:

Մինչբրիտանական (Հնդկաստանում) արևելյան հին ստավածարանները, բոլոր մարդկանց ստավածային փրկիկներ էլին բնորոշում: Աստված բոլոր մարդկանց մեջ էլ պայտեյուն ունի, նրանց մեջ է մարմնացած:

Ջրնական թագավորն «ստածու փրկիկ» չէ կոչվում, յապոնական Միկադոն՝ արևի փրկիկ:

Հարավային Ամերիկայում պերուցիները հավատում էին, զոր իրենց մեծ ստաված արևը յերկիր է ուղարկել զոչ միայն իր տղային, այլև՝ աղջկանը, և զոր ստածու այդ փրկիկները զոչ միայն բույր և յեղբայր էին, այլև՝ մարդ ու կին, և պերուցի թագավորներին՝ Ինկերի նախահայրերը Այդ պատճառով յերասարդ Ինկերը միշտ «ստածու փրկիկներ» են կոչվել:

Աստվածաշնչի հենց սկզբում պատմվում է, թե ինչպես էին «ստածու փրկիկները յերկիր իջնում և ամուսնանում մարդկանց աղջկաների հետ, և պրոնցից հակառակ ծնվում: Բայց հուսական և հռոմեական ստավածներն ես յերկիր էին իջնում և կանանց հետ բազմաթիվ արկածներ ունենում, մի հանգամանք. զորի շնորհիվ սրանք ծնում էին ստավածներ և հերոսներ: Այսպես այդ ավանդությունների համեմատ, Չես ստավածը՝ Հերոն, Եփեմարտա, Իրանիս, Հերակլ, Իսկուր և Պերսեյ փրկիկներ է ունեցել: Պատան փիլիսոփան Ապոլլոն ստածու փրկիկ չէր համարվում, զորն իր հերթին պաշտվում էր զորպես ստածու փրկիկ Աթենացիները հավատում էին, զոր Պրոտոնի մայրը, Պերիկլաներ ծնել է իր փրկուն ստանց ամուսնու ոգնություն՝ հարաբերություն ունենալով Ապոլլոն ստածու հետ: Ալեքսանդր Մակեդոնացու վերաբերյալ գոյություն է ունեցել մի ավանդություն, զոր նրա մայրը, Ոլիմպիական ծնել է իր փրկուն Չես ստածուց, զոր այցելել է Ոլիմպիականին ոձի կամ վիշապի կերպարանքով: Իսկ յերբ Ոլիմպիականին ամուսին Թիլիպոսն իմացել է իր կնոջ՝ ստածու հետ ունեցած հարաբերությունների մասին և ուզեցել է մեկ անգամ զաղտնի ակամեան լինել նրանց ժամադրությունը, մեկ աչքից զրկվել է՝ իբր իսրաա զոր, չի կարելի ստավածներին պաղանի հետևել: Ապոլլոն ստավածն էլի մի քանի անգամ այցելել է մանկանացու կանանց (և կույսերի) և պրոնցից թագավորներ են ծնվել, զորոնք ստավածային փրկիկներ են համարվել: Այսպես Աստուրոն, Ոգոստոս կայսեր և Ապիլոն Աթրիկացու հայրն է համարվել: Ինչպես նաև ոձը գայթակղեցնում է

Տեղային, ինչպես նաև այդ ոձը Ալեքսանդր Մակեդոնացու մորը՝ Ոլիմպիականին և գայթակղեցրել, այնպես էլ գայթակղեցնում է Ոգոստոս թագավորի մորը: Հնեբուսն այդ անցքի մասին այսպես են պատմում՝ Ոգոստոսի մայրն Ապոլոնի պատվի համար յեղած սրբազան խնձույքում մի լավ քեֆ անելով քնել է տաճարում: Այն ժամանակ նրան կամացուկ մտեցել է ոձը (մ. ի. չարքերն էլ հ. չ.) և 10 տմից հետո, շնորհիվ այդ գեղքի, ծնվել է Ոգոստոսը:

Ինչ պարմանալու բան կա, յերբ տերտերներն ոգոսագործել են մանկանացու կանանց այդ հավատալիքները, զոր նրանք կարող են սեռական հարաբերության մեջ մանկ ստավածների հետ, նրանցից ստածու փրկիկ ծնել: Հոփեփ Ֆլավիոս պատմաբանը պատմում է, թե ինչպես մի հռոմեացի ասպետ, ինչ վոր Պատլին կնոջ բարեհաճությունը ձեռք բերելու աղաղյուն փորձից հետո, զարոչել է սգովել նրա գեղքի Իզիդա ստավածուհին ունեցած հավատից: Նա Ակուրիս ստածու տաճարի քրմերին կաշառք է տվել, և քուրմը Պատլինին համոզել է, զոր իբր թե ստաված ուզում է նրա հետ միանալ: Պատլինը յեկել է տաճար, փրկիկ տերտերները փակել են նրա վրա դուռը, կրակը հանգցրել, իսկ մթթաթթյան մեջ, Իիցիոս Մոնդր փրկիկ Ակուրիս ստաված, կամացուկ մտեցել է նրան:

Կարելի չկար, զոր ավետարանիչներն ստավածային փրկու պատմություն զրա տառնձնապես շարչարվեին. այդ պատմությունը ճարված կար. իրական, հնդկական, հուսական և հռոմեական տերտերները պաշտանել էին այն: Դրանով էլ այդ յերկրների ժողովրդներն ավելի հեշտություն ընդունել Բրիտոսի և նրա մայր՝ կույս Մարիամի մասին յեղած ուսմանքը: Պրոֆեսոր Ենասակոֆ իր «Ռուսոմասիրությունն հուսական ժողովրդական ավանդությունների բնագավառում յեղած սրբերի մասին» գրքի մեջ ճիշտ է նկատում, զոր «Արաբիայի, Ասորիքի, Միջագետքի հեթանոսները հեշտություն են բրիտոսյա դառնում, զորովհետև ստավածամոր մեջ նրանք ստավածամայր հիթելին են տեսնում: Թվրացիներ նույնպես, զոր ուրիշ շրջակա և մոտակա յերկրների հեթանոսներն էլ ստանց դժվարության կարող էին ընդունել Բրիտոսի մասին բոլոր պատմվածքները, զորովհետև գրանք հիշեցնում էին նրանց սեփական ստավածների մասին յեղած միևնույն պատմվածքները:

Գ. Լ. Ռ. Լ. VII.

ԳԱՌԸ ՅԵՎ ԱԳՆԻ ԱՍՏՎԱԾԸ

Հիսուս ստածու պատկերացումը՝ «ստածու գառան» ձևով խիստ տարածված է յեղել հատկապես բրիտանական տառին յերկու դարերում: Բայց այդ ձևն արիական արևի, Ագնի ստածու պատկերացման թեթև փոփոխությունն է, զորի պատմությունը նկարագրված է հնդկական ավետարանում:

բանի՝ վեղդաների մեջ: Աստված Ագնի, լատիններեն՝ «գեուս Ագնի» (deus Agni), հեշտութեամբ փոխել են «ագնուս գեի»-ի (agnus dei), վոր նշանակում է «գառն ասածու»: Չորրորդ դարում Քրիստոսին պատկերացրել են գառն տեսքով, վորի գլուխը շրջապատված էր արևի սկավառակով՝ վերջացած խաչով, իսկ վեղդական կրոնի մեջ Ագնի աստվածը պատկերացվում էր ջրի մեջ, վորին ընթացակցում էր գոհի կրակների վրա, ծխի և բոցերի մեջ փառվող գառը: Վորն իբր յերկինք էր բարձրանում և այնտեղ հասցրնում մարդկանց ազոթքները: Թանգարաններից (մուզեյաներից) մեկում պահպանված է Ագնի աստծու մի պատկեր՝ հենված գառանը: Գառը հովահարով թեծացնում (հրահրում) է կրակը: Կարելի չէ համատեղած ասել, վոր աստվծին քրիստոնյաները շատ հեշտութեամբ Ագնի աստծու պատկերացումը շփոթել են Հիսուսի պատկերացման հետ, և ներկայումս մարդիկ շատ հաճախ զարմանում են, յի՞թե նրանց բացատրում ես, վոր այդ պատկերացումը վոչ թե Հիսուսինն է, այլ Ագնի աստծունը, վորին յերկրպագել են քրիստոնեությունից շատ դարեր առաջ: Հովհաննեսի հայտնութեան մեջ գառը վորպես ջահ և պատկերացված: Քրիստոսին պատկերացրել են ճրագի ձևով, վորը գառան տեսք է ունեցել: Գառան գլխի և կրծքի վրա խաչ են նկարել, իսկ գլխի վերևը՝ թռչուն, վորը սուրբ հոգուն և պատկերացրել: Հետագայում Քրիստոսին պատկերացրել են գառան հետ միասին պատկված խաչով: Մի գերեզմանաքարի վրա գառ և նկարված, վորն ավետարանական հրաշքներ և գործում: Երգ դարի վերջում նկարիչները խաչի վրա նկարում են վոչ թե Քրիստոսը վերափոխված՝ այլ գառը, վորը կողքին վերք ունի: Քրիստոնեական մի գերեզմանաքարի վրա կա Քրիստոսի թագման պատկերը: Վորտեղ պապի մեջ Հիսուսին փոխարինում է գառը:

Ավելի ուշ, յերբ նկարիչները Քրիստոսի և Ագնի աստծու միջև նկատեցին այդ կատարյալ նմանությունը, աստիճանաբար սկսեցին իրենց նրկարների մեջ ստեղծել Հիսուսի ինքնությունը պատկերելու աշխատանքը: Սկզբում Քրիստոսին նկարում էին գառան մարմնով, մարդու գլխով, իսկ ձեռքերն խաչ: Հետո հետևեց Հիսուսի պատկերն ավելի և ավելի սկսում է դուրս ձգել գառան պատկերին: Հիսուսի գլխի վրա սկսում են ճիշտ այնպիսի ձևով խաչ նկարել, ինչպես գառան գլխին էին նկարում: Նրա գլուխը շրջապատում են այնպիսի արևի փայլով, ինչպես մի ժամանակ Ագնի աստվածն էր պատկերացվում այդ փայլով, կամ ինչպես բուրգայականների աստվածամորն էր իր գլխի շուրջն ունեցած այդպիսի փայլով պատկերացվում մահկան հետ միասին: Շատ ավելի ուշ Քրիստոսին սկսեցին խաչի թևերի միմյանց համաման տեղի վրա նկարել, վորտեղ առաջ Ագնի աստծուն էին նկարում: Քրիստոսի ծննդից 692 տարի առաջ Կոստանդնուպոլսի յեկեղեցական ժողովի կողմից մի գեղեցիկ դուրս յեկավ, վորով պարտավորվում էին գառան փոխարեն՝ Հիսուսի մարմինը նկարել: Թերևհ յեկեղեցական մի ասանձին գեղեցիկ կարիք կար, վորպեսզի մոռացնել տար քրիստոնյաներին իրենց աստծուն՝ Ագնի աստծու կերպարանքով

պատկերացները, այն Ագնի, վորին փոփոխելով, վորից փոխ ասնելով կամ վորին նմանվելով էր առաջ յեկել քրիստոնեությունը: Բայց այդ դեկրետից հետո էլ քրիստոնեական նկարիչները Քրիստոսի մասին յեղած առաջվա պատկերացրից յերկար ժամանակ չէին կարողանում ազատվել: Ինչպես և չէին կարողանում ազատվել գառան գաղափարից, նկարելով նրան տաճարների մեջ, ավետարանների, գերեզմանաքարերի և «սուրբ» անոթների վրա՝ կամ գլուխը խաչի հետ միասին և արևի փայլով, կամ ամբողջ գառը խաչի հետ միասին: Յեվ միայն մի քանի դար անցնելուց հետո չէ, վոր հաստատվում է Քրիստոսի խաչելության պատկերը:

Ինչպես մենք տեսանք արդեն, յեղիպտական, հնդկական և ուրիշ աստվածների պատկերացումների մեջ շատ հաճախ և պատահում խաչի պատկերացումը: Յեթե ներկայումս մենք վորեւ պլուդացու հարցնենք՝ ինչ է պատկերացում խաչը, նա կասե, վոր խաչը մահվան նշան է: պատժի դրժիք, վորի վրա խաչվում է յեղել աստված՝ Քրիստոսը: Մինչպես այդ բոլորովին սխալ է: Խաչի, ինչպես և խաչելության գործիքի վերաբերյալ մեծ ուսումնասիրություններ կան, վոր ցույց են տալիս, թե խաչելության գործիք է յեղած վոչ թե խաչը այլ սյունը՝ վերելում ուսերեն Կապադոկիա աստի նման մի ծուռը փայտ խիած: Բայց այդ չէ գործի ելույթունը, այլ այն, վոր քրիստոնեությունից դեռ շատ դարեր առաջ, շատ և շատ կրոնների մեջ ենք հանդիպում խաչի պատկերացմանը, վորը բոլորովին մահվան գործիքի պատկեր չի յեղել, այլ ընդհակառակն ինչպես մենք տեսանք արդեն առաջին գլխում, յեղիպտացիների մոտ նա կյանքի պատկերացման նշան է յեղել: Խաչի պատկերացումներ են հանդիպում քարե դարի գործիքների, անոթների և արձանների վրա, յերբ դեռ հայտնի չեն յեղել վոչ բրոնզը, և վոչ էլ յերկաթը: այսինքն Եգիպտոսի Եգիպտոսի Կապադոկիա և Կարիսի աստված:

Յեվ այդ պատկերացումը պատահում է ամենուրեք՝ խորը և գաղամյալ հին ժամանակների հուշարձանների վրա: Ասկայն ինչ և նշանակում այդ բանը, Խաչն իր նախնական տեսքով պարզապես կրակի ձևը բերելու մի միջոց է յեղել:

Կարիք չկա այտուղ յերկար ու բարակ բացատրել, թե ինչ բարեբախ, ինչ հրաշալի և ինչ խորհրդավոր բան է յեղել մարդկությունը համար այդ պլուսը՝ կրակի ձևը բերելը: Տաքացան ցուրտ քարայրները, լուսավորվելին մութ բնակարանները, ցրվեց գիշերվա վախ ներշնչող խախարը: Մարդը, միանգամից իր հասկովը մեկ աճեց, ավելի հուժկու դարձավ, յերբ կրակի ձևը բերել սովորից: Յեվ կրակի ձևը բերելը նա սովորից յերկու չոր փայտի կտոր միմյանց քսելով: Ինչպես չափոք և զարմացներ, վախեցներ, իսկ հետո էլ հիացներ մարդուն, յերկու փայտի կարվածքի միջի կրակի հանկարծակի բռնկումը: Զարմանալի չէ, վոր նա ամեն տեղ պատկերացնում էր խաչը, վորպես կյանքի, կրակի և արևի խորհրդանշան: Թվում էր նրան, վոր յերկնային մեծ յուստոսն, արևը, վորը յույս և ապրիս՝ տաքություն,

կանոն՝ յերկրի վրա յի իշել և մարմնացել և ահա այդ կրակի, այդ կայծե-
րի և բողբոխի լեզուներն մեջ: Չե՞ վոր այդ կրակն ել միանգամայն այնպեսի
մի բան եր, ինչպես այն, վոր առաջանում եր յերբեմն վորտի ժամանակ
կայծակը զարնելուց, այն ժամանակ, յերբ ինչպես թվում եր հին մարդ-
կանց, յերկնային աստվածները յերկրի վրա կրակի նեւեր են արձակում:
Հիմա նրանք ինքները կաբող են իրենց վրա հարձակվող գազաններին այ-
լուղ, խանձող նեւերով խփել: նրանք խել են աստվածներն ուժի և
իշխանության մի մասը: Յե՞ վոր նրանք, ովքեր արևին պաշտում եյին վորպես
աստված, սկսեցին պաշտել նաև կրակին, իսկ խաչի պատկերացումը յույսի
և կյանքի պատկերացում դարձավ և բողբոխի չափեր այն նշանակությա-
նը, ինչպիսին ներկայումս նրան առիտ են: Այնուհետև կրակ ձեռք բերե-
լու գործիք՝ խաչի ձևը փոխվում և և ֆուխ և դառնում, այսինքն կարթա-
նան (չանգալաձև) մի խաչ, վորը շատ հարմար և դառնում մի բանի՝ ամ-
բաջնել, միացնել: Թաշափայտերի (խաչաթենեքի) խաչման կենտրոնում մի
անցք եր արվում, վորտեղ անց եր կացվում կողոր մի փայտ, վորի արագ
պտույտից կայծ եր առաջանում: Այդ ֆուխը նույնպես պատահում և զա-
նազան ժողովրդների մոտ: Մարմնի «Գիտություն և կրոն» գրքի մեջ
ընթերցողն այդպիսի խաչի բազմաթիվ պատկերներ կգտնի: Տաճարները
խաչի ձևով եյին կառուցվում: Հնդկաստանում, Չինաստանում, Կորեայում,
Մեկսիկայում, Յեգիպտոսում և Հունաստանում Քրիստոսից հազարավոր և
հարյուրավոր տարիներ առաջ յեղած խաչերի յեւք հանդիպում: Յերբ ներ-
կայումս մեկին՝ մի վորեւս Սամզիթիին կամ Աթուր-Նազիր-Հարազի (930 թ.
Ք. ձ. ա.) կամ Սամզիթի (835 թ. Ք. ձ. ա.) թագավորի կամ քահանայա-
պետի պատկեր ևս չույց առիտ, վորի վրից խաչ կա կախված, մարդիկ
գթվաբույթյամբ են համարում, վոր այդ խաչը «հերթանությունը» կրել են
քրիստոնեությունից 1000 տարի առաջ: Ժիշա այդպիսի դարմանալի նմա-
նություն ունին Միքենական և Կապադովկյան պեղումներից հանված խա-
չերը ժամանակակից խաչերի հետ, վորոնք Ք. ձ. 1200 1300 տարի
առաջ յեղած ժամանակներին են վերաբերում:

Ինչպես մենք նկատեցինք արդեն, խաչը կրակ ձեռք բերելու մի
գործիք և յեղել: Վորպես արևի և արեային պաշտամունքի մարմնացում,
յերկրի վրա կրակի պաշտամունքը շատ տարածված կրոն և յեղել, վորի
հետքերն ու արձագանքները մենք հիմա ել գտնում ենք բազմաթիվ կրոն-
ների մեջ: Պարսկական մի որհներգություն, վորը կրակին ենվիրված, այս-
պիսի բառերով և սկսվում. «Ո՛վ կրակ, ամենագար տեր, յերկրից բարձրա-
ցող դու կրակ, քո յուսաառ բազրով յույս ես սփռում խափարի թագավո-
րության մեջ, դու բոլորի համար ել բախտ ես պատրաստում, ով վորեւս
անուն և կրում: Դու պղինձը կրկի հետ ես հալում, դու գիշերը շարի օր-
տը սարսափ ես լցնում...»

Վերն եր ասելայն Ազնիի պաշտամունքը: Մենք արդեն մի բանի ան-
գամ թեթև կերպով կանգ ենք առել նրա վրա: Ո՛վ և Ազնին:

Ազնին, Հնդկական յերբորդության աստվածային վորդին և Հայր

աստվածը՝ Սավիտրին և, յերկնային արևի աստվածությունը, վորը վորո-
շում և մարմնանալ (մարդ դառնալ): Իրա համար նա բնորում և անբիծ
Մայի-ին (Մարիամին), Տգեստի հյուանի կնոջը (Մարիամ կույսի ամուսինն
եյ հյուան եր): Տգեստին հասարակ հյուան չե, այլ կրակ ձեռք բերելու
գործիք: հասարակ Փայտիկներից մեկը, վորն իր մեջ անցք ուներ, «մայր» եր
կոչվում: Կրակ ասանալիս՝ այդ գործին մասնակցում եր փչելու (հովնավո-
րության) աստվածությունը (սուք հագին, Մկյաթեղ պատրաստի ձեռք գոյու-
թյուն ունի քրիստոնեական յերբորդությունը, հայր աստվածը Սավիտրի ար-
եային աստվածն և յեղել, վորդի աստվածը՝ Ազնին (գտան աստծու, յատ. դե-
ուս Ազնի, ազնուս դեի, սրավերեն՝ Ոգնի կամ Ուզնի), հագին՝ սուրբ աստ-
վածը՝ Վահան. Մայան աստվածամայր եր, իսկ նրա յերկրային ամուսինը՝
հյուան Տգեստին եր:

Իրեվոսի «Քրիստոսի գիցարանությունը» գրքում այսպես և նկարա-
գրված Ազնի-ի կրոնական պաշտամունքը:

«Հուսագեմին, վաղորդյան աստղը դեռ մոտ արեամեզը չափաւած՝
բուրծը կանչում և իր զանախաններին և յերկու փայտի կտորները (արանի)
միմյանց շփելով, սկսում և վառել սրբազան կրակը, վորտեղ մեջ, հավատա-
ցյալների յերեակայությամբ թաղնված և Ազնի աստվածը: Յերբ «մայրա-
կան գրկում», այսինքն այն տեղում, վորտեղ փայտերը միմյանց վրա յեն
զրվում, առաջին կայծը յերևում և, նրան նորածին մանկան տեղ են բն-
դառնում: Զգուշությամբ նրան մի փունջ հարթի վրա յեն տեղավորում,
վորն սկսում և փայլուն յույսով բոցավառվել: Նորածին կրակի մի կողմում
խորհրդավոր (միստիկ) «կոմի» և գտնվում, այսինքն կաթով լիքը կովկիթն
ու ամանով լիքը յուզը, վորոնք անձնավորեցնում են կենդանի կերակարը,
իսկ մյուս կողմում սրբազան «սոմա» ըմպելիքն և գտնվում, վորը կենտո-
նյութերի ու կյանքի խորհրդանշանի (սիմվոլի) անձնավորեցումն և: Քուր-
մը վերևից վորդիկ զրոշականման հովնաբով բորբում և կրակը, վորով
«նորածին» համար, «շնչելու» ալ և ավելացնում: Ապահովալիս վերադ
«երեխային» զոհարանի վրա յեն բարձրացնում: Քրմերը շրջապատում են
կրակը և յերկար ցողունաձև պատրաստած առանձին զգալներով հալած
յուզ (պրիտաս) և «սոմա» յեն լցնում կրակի վրա, վորից հետո արդեն
Ազնին «Ոմված» (Ակտա) յե կոչվում: Բոցը բարձրանում, կուտակվում և
Աստված յերևում և իր ամբողջ փառքով: Նա իր բոցով հալածում և շարքե-
րին և շարժում և շրջապատի խալաբը: Բոցը արարածները կանչվում են
Ազնիի հրաշալի հանդեսը տեսնելու: Յերկնից շտապում են աստվածները
(թագավորները), գաշտերից հովիմներն՝ իրենց վոշխարների հետ, վորոնք
բոլորն ել պատկառանքով յերեաների վրա յեն ընկնում նորածնի առաջ և
ուրախության որհներգությամբ՝ փառաբանում են նրան: Աստվածու-
թյունը նրանց աչքի առաջ մեծանում և: Հենց ծնվում և թե չե, թուշում և
խկույն Ազնին «Ամենախնայ Ուսուցչի», «Իմաստուններից իմաստունների»
մոտ և մարդկանց համար բայ և անում գոյության գաղտնիքը: Յե՞ վոր
վոր ամբողջ նրանց շրջապատը յուսավորվում և, դեռ արևը հորիզոնի տա-

կից դուրս չեկած, Ազնիւն ծխի ամպերով փաթաթված, բոցի ճարձատուգ լեզուներէ միջից յերկինք ե թռչում, վարակող նա միանում ե յերկնային լույսին:

Երան պետք ե ավելացնել, զոր Ազնիւ աստու պաշտամունքը չափուղանց մեծ նմանութեան ունիւր հրեաների մեջ յայնչ չափով տարածված Տաւմուզ աստու ե նրանց շրջակա ուրիշ ժողովրդների Ազնիւն ե Հերմես աստվածների պաշտամունքի հետ: Չափազանց մեծ նմանութեան կազմանց կենսագրականների մեջ: Արդեն հիշատակել ենք, զոր Բեթլեհեմի տարր, մինչև Քրիստոնեութեան, Տաւմուզ աստու ծննդեան տեղն ե յեղել: Յեւ Քրիստոնեական յեկեղեցու հայրերը քրիստոնեութեան սկզբնավորութեանից հաշուաւոր աւելցնէ հետ զանգատում են, զոր Փրիստոսի մանվան լայն ու կոծի օրերին, միաժամանակ սրբազան աշուտ կանայք փոքրում են Տաւմուզին:

Այսպիսով ժողովրդական մաստաների, աշուտ, տաւմուզնայեւ հովիւների ե յերկրագործների մեջ՝ Ազնիւի, Միտրաի, Հիսուսի ե ուրիշ աստվածութեանների պաշտամունքը, կրակապաշտական ե արեւապաշտական բնույթ ե ունեցել: Նա կապված ե յեղել արդիւնաբերական հարաբերութեանների հետ ե հարմարեցված ե յեղել ժողովրդական մաստաների զարգացման մակարդակին: Ըստ տեղական ավանդութեանների, այդ պաշտամունքը ձևափոխվել ե, անուններն ու վորոշ ծիսական մանրամասնութեաններ փոփոխվել են, միայն էյութեանն ե մնացել: Յեւ իսկապէս, յերբ մանրամասնորեն ծանոթանում եք թեկուզ Ազնիւի պաշտամունքի հետ, Հիսուսի պաշտութեանը լոկ այդ արեւային աստու պաշտութեան զարգացման պատճենն ե թվում:

Գ Լ Ո Ւ Ս VIII.

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ԿՈՏՈՐԱՅԸ ՅԵՎ ՓԱՆՈՒՍՑ ԴԵՊԻ ՅԵԳԻՊՏՈՍ

Մենք արդեն մի քանի անգամ հիշել ենք յեգիպտական աստվածուհի Իզիդայի ե նրա վորդի Գորուսի մասին, զոր նրանց վերաբերյալ պատմեցվածքները, քրիստոնեութեանից հազար տարուց ավելի վաղ են գրված յեղել ե գրանք բոցի անուններից, համարյա ամեն բանով հիշեցնում են կույս Մարիամի՝ աստված-Հիսուսին ծնելու ավետարանական պատմութեանները: Քրիստոնեութեանից շատ առաջ յերկրաշարժից կործանված Պոմպեյ քաղաքի պեղումների ժամանակ գտնված մի պատի վրա նկարված ե Իզիդա աստվածուհին, զորը Գորուսին տանում ե Յեգիպտոս իշի վրա գրած:

Հին Հնդկաստանում աշուրիսի մի պատմութեան ել գոյութեան ե ունեցել Կրիշնա (մինչև իսկ անունով ել Քրիստոսի անվանը նման ե) աստու մասին: Թանգարաններից մեկում ներկ լույսն ել կարելի չե տեսնել այդ աստու պատկերը, յերբ նրան յերկիս ժամանակ Ջամնա գետի

հակասակ տին են անցկացնում, վորպէսզի նրան չտպանեն, վորովհետեւ Կանաթ թագավորը հրաման եր արձակել կոտորելու բոլոր մանուկներին: Այդ հնդկական աստու պատմութեանը նույնպէս նման ե այն բանին, զոր ավետարանիչները հետո հնարել են Հիսուս-աստու վերաբերյալ: Դեռեւ ծննդից առաջ նախադուշակված եր, զոր իբր Կրիշնան պետք ե վերացնի աշխարհի յերեւից շարութեանը: Նրա չար հօրեղբայր Կանաթ թագավորը փախեցել ե նրա մօրը բանտ ե գցել: Այնտեղ ել ծնվել ե Կրիշնան: Յերբ նա ծնվել ե, յերկնքի ձայնը հրամայել ե ծնողներին, ազատել Կրիշնային նրան սպանացող վտանգից: Կրիշնային անց են կացնում գետից, ե Կանաթի վորոնեմներն իզուր են անցնում: Այն ժամանակ Կանաթը հրամայում ե վերջին ժամանակում ծնված բոլոր յերկնայիններին կոտորել: Բայց Կրիշնան փրկվում ե, շատ հրաշքներ ե գործում, հետո մեռնում ե, խոտանալով նորից յերկիր գալ աշխարհի կործանման ժամանակ:

Մարական Աստիայ (Ամզահակ) թագավորի վորդու, հին ժամանակում նշանավոր Կյուրոս թագավորի ծննդեան պատմութեան մեջ, մանուկն ազատվում ե նույնպէս մանվան հրամանից, զոր արձակել եր Աստիայը, քանի զոր իմացել եր, զոր իր աղջիկը մի վորդի չե ծնելու, զորն իր տեղը դան պիտի բարձրանար:

Արարներն Արրահան նահապետի ե նեմրութի մասին մի պատմութեան ունին: Իբր թե նեմրութը յերկնքում մի տարորինակ աստղ ե տեսել, ե տապահամարիչները (աստղաբանները) բացատրել են նրան, զոր այդ աստղը մի մանկան ծնունդ ե ավետում, զորն ամբողջ ժողովրդի գլխավոր ե գաւնալու ե փոյ միայն նեմրութ թագավորին ե տապալելու, այլե բոլոր ազգերի կոտորելու: Նեմրութը հրամայել ե իր թագավորութեան մեջ բոլոր արական սեւի յերեւաններին կոտորել, բայց Արրահան մայրը նախատեսելով այդ վտանգը, մի ուրիշ յերկիր ե փախել ե այլի մեջ ծնել ե Արրահանին: Չեք նկատում արդյոք այստեղ նույն բանը, զոր հետո վերագրվել ե Հերովդէս թագավորին ե Հիսուս աստուին:

Ի դեպ պետք ե ասել, զոր Բիսոսոնեական ավետարանիցների գրույցները ժամանակակից պատմիչներից յեւ վոյմեկը չե հիշատակում՝ վոյ բճգհանուր ժողովրդագրութեան, վոյ Հերովդէսի՝ մանուկներն կոտորելու երամանի մասին:

Ընդհանրապէս, քրիստոնեութեան մեջ շատ լրիւ կերպով են անդրադարձել հրեական հախառախիքներն ու հրեական ցեղերը: Յեթե քրիստոնեութեանն իր ծագման հեց առաջին օրերից մեծ հեռեղներ ե ունեցել հրեաների մեջ, դա յեղել ե այն պատճառով, զոր հրեաները քրիստոնեութեան մեջ իրենց հարազատ շատ բան են գտել: Այդ ե պատճառն որինակ, զոր Մատթեոս ավետարանիչը շարունակ աշխատել ե ապացուցել, զոր Հիսուս աստվածը նախադուշակված ե աստվածաշնչի մեջ, ե ամեն բայափոխում աստվածաշնչից որինակներ ե բերում Յեւ անա հրեական այդ աստվածաշնչի մեջ հանդիպում ենք շատ պատմվածքների, վորոնք կարող եյին փոփոխվել

և զործադրել Հիսուսի նկատմամբ: Այդպէս պատմութեամբ և վոր փառափառներ հրաման և արձակել կոտորել արական սեռի հրեանքան բոլոր յերեւելոսներէն: Այդ վատնաբից հրաշքով միայն Մովսէսն և ազատվել: Հրեանքան զրոյ Հովսեփիս Թաւրիսն էլ զրան ամբարշտում և այն, վոր հրեանքի մէջ զայս թշուառ և ունեցել մի պատմութեան, վորակ ապում և իբր փառափառն և այդ հրամանն արձակել՝ աստղատմութեան իրողից արված այն պաշտակութեան հրաման վրա, վոր ծնվելու յե հրեանքի փրկիչը, վորը խորատեկ յու յե փառափառն հզորութեանը: Չե հրեցնում ձեզ արդար այդ պատմութեանը, նաեւ Հերովդեսին վերաբերյալ ամենաբանական պրոյեկտ:

Իսկ Սարգսնի մասին յեղած այն պատմութեանը, վոր իբր նա խոստովել և մահից, շնորհիվ նրան, վոր իբ մայրը նեակ և նրան Յեփրատ գետը, և վոր նրան ազատել և ջրկիր Ակկին: Իսկ Կորնիսի բռնակալ Միդսեփիսի մասին յեղած պատմութեանը, վորը հրաման և արձակում ապանել Հերովդեսի վորդի Թեոփիլոս: Գալլոսը սնած Ռոմուլոսի և Ռեմոսի պատմութեանը, Կալիստոս, Ատաիս, Դիոնիսիոսի միջոցով աչդ բոլոր հերոսների և աստվածների մասին ևլ զրուցներ զայս թշուառն, վորանք փոփոխված ձևով կարող էին զրված լինել ամենաբանական պրոյեկտների հիմքում: Բոլոր, կամ զրեկի բոլոր աստվածներն ևլ իրենց յերեւելոս հասնելով վորանցից են ազատվել: Նորածին աստծու մորը կամ հենց աստծուն ապանելու վորեւ թագաւորի կամ բռնակալի կողմից արված վործերը, կազմում են ամբողջ աշխարհում տարածված պատմութեանների բովանդակութեանը: Սովորաբար այդ պատմութեանների մէջ հանդիս են գալիս՝ պաշտակողներ, մահեր, քուրմեր, աստղատմութեաններ, վորանք պաշտակում են մի հերոսի ծնունդ, վորը պետք և թագաւորութեան ժառանգի: Վարպետի թագաւորի արձակում մահապատից ազատվել, մայրը յերեւելոսի հետ միասին գիմում և փախուսի:

Քրիստոնեական ամենաբանականներն իրենց զրբերը հորինել են իրենց նկարագրած զեպրիբից ամբիլ քան հարյուր տարի հետո: Մինչ այդ զայս թշուառն են ունեցել բերանացի պատմութեաններ: Այդ բերանացի պատմութեանները զորս էլին գալիս զանազան աեղերից, աստղվում եր աստծու ծննդին վերաբերող պատմութեանների մի հշուտվածք: Ամենքից շատ տարածված են յեղել Մայայի, Բուդդայի, Իդիդայի և Գարուսի, Դիոնիսի, Ակիլիսի (Տամուզ) և արեւի աստված Ագնիի մասին յեղած պատմութեանները: Հենց այդ բոլոր պատմութեաններից ևլ զոյացել են Հիսուսի մասին յեղած ամենաբանական պատմութեանները:

ՅԵՐԲ ԵՆ ԻՆՎՈՒՍ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ

Մենք մի քանի անգամ առիթ ենք ունեցել թեթևակի կերպով շոշափել այդ հարցը և ցույց տալ, վոր վոչ միայն Հիսուս—աստծու աչլե ուրիշ հեթանոս աստվածների ծնունդը զեկտեմբերի 25-ին կամ մոտավորապես այդ ժամանակում և տոնվել: Յեթե մենք ցանկանայինք ըստ ամենաբանների վորոշել Քրիստոսի ծննդյան օրը, դա անհնարին կլիներ միանգամայն:

Քրիստոս նկարագրվում և վորպես շատ զրագետ և զրուցյան մեջ վարժ մի ուսուցիչ: Ինչպես ամենաբանականներն են ասում, նա մոտավորապես ապրել է 30 տարի: (Մի քանիսը յենթադրում են, վոր նա մոտ 50 տարի յե ապրել: Հովհաննէսի ամենաբանի մեջ կան Հիսուսին ուղղված աշխարհի խոսքեր՝ զոր զեւ 50 տարեկան չկա, ցույց տաւում եւ, վոր Արարհամին հանանչում էլիք: Ամենաբաններում Հիսուսի կենսագրերը միմյանց հակասում են: Իսկ այն ժամանակվա աշխարհիկ պրոֆեսորները նրա մասին վոչինչ չեն գրել: Ներկայումս հաստատված և, վոր այն ժամանակվա մի քանի զրվածքներում (Հովսեփիոս Թաւրիսի և ուրիշների), ամբիլ ուշ, մի քանի բառ են մացրվել, վորանք հիշատակում են Հիսուսի մասին, այդ կեղծիքն արդեն բացված և ապացուցված եւ: Այնպես, վոր վոչ վոք չի կարողացել ասել, թե յերբ և վերջ ի վերջո ծնվել աստվածը: Ինչո՞ւ վոչ մի խոսք չի գրել ինքը Քրիստոսը: Դա միայն մի պատասխան ունի՝ Քրիստոս հենց ինքը հնարված և սարքված ե իր բոլոր հրաշքներով հանգերձ, ինչպես հնարված են յեղել ուրիշ աստվածների կյանքի և ծննդյան պատմութեանները:

Իսկ ինչն և պատճառը, վոր Հիսուսի ծննդյան տոնակատարութեանը զեկտեմբերի 25-ին և վերաբերում: Ինչպես և սահմանվել այդ օրը:

Այդ բանի մասին յեկեղեցական հայրերը յերկար վիճել են համարյա չորս հարյուր տարի: Դեկտեմբերի 25-ին կատարվող ծննդյան տոնակատարութեան մասին ամենահին տեղեկութեանը պատմում է 354 թվին հոռմեական որացույցի մեջ: 25 դեկտեմբերի ներքևում ասված և. «Քրիստոս ծնվել է Հրեական Իեթիսեմում»: Մոտավորապես նույն այդ ժամանակին վերաբերող առաքելական վորդումների մեջ, ասվում է. «պահպանեցք տոն օրերը և ամենից առաջ տիրոջ ծննդյան տոնը, վոր պիտի կատարվի իններորդ ամսի 25-րդ օրը»: Վորովհետեւ այն ժամանակ նոր տարին սկսվում եր մարտ ամսում, կնշանակի հրամայված եր տոնել զեկտեմբերի 25-ը: Իսկ մինչ այդ, շատ յերկրներում այդ աստծու ծնունդը տոնվում եր հունվարին: Արևելյան յեկեղեցին և Յեզիլատոսի քրիստոնյաներն այնքան են սովորել իրենց աստվածների ծնունդն հունվարի 6-ին տոնելու, վոր մինչև 131 թվականը շարունակում էին կատարել այդ տոնը հունվարի 6-ին:

Հայկական յեկեղեցին մինչև այժմ ևլ այդ օրն և կատարում Հիսուսի ծնունդը: Եւրոպական այդ բանն այսպես և բացաղրում. — ծնունդը տեղի

յի ունեցել զեկամբերի 25-ից 13 որ անց. 13-ն իբր թե ցուց ե տալիս 12 առաքյալներին ու Քրիստոսին իրեն: Վախիլիականների քրիստոնեական տղանքը, ծնունդն ապրիլի 24-ին և 25-ին եր առնում: մյուս քրիստոնեական աղանդները, ինչպես Կիւմենդարոս Աղեքսանդրացին և հաստատում, այդ որը մայիսի 25-ին են կատարել:

Բայց հնում աստվածների տոնակատարութեան համար կար յերկու զխաւոր տոն՝ զեկամբերի 25-ը և հունվարի 6-ը: Դեկամբերի 25-ին կատարվում եր՝ Ագոնիս, Դիոնիս, Մետրոս աստվածների ծննդյան տոնը: Քրիստոնեութեան մեջ են մնացել այդ տոների օտարութեանները, ձևերը: Փոխված են միայն անունները:

Յերբ 322 թ. Ք. ա. վորդիկց Ալեքսանդր Մեծին (Մակեդոնացուն) աստված համարել, նրա ծննդյան որը սահմանվեց զեկտ. 25-ին: Բայց վոչ միայն արեւելքում, հիշված յերկրներում, այլև արեւմուտքում, ուր շատ ուշ են մուտք գործել քրիստոնեական քարոզիչները, աստվածների ծնունդը կապված է յեղել ձմեռային արեւադարձի, զեկտեմբերի 25-ի հետ: Քրիստոնեական քարոզիչները շատ են զարմացել, յերբ Անգլիայում, Հյուս. Ֆերմանիայում և Սկանդինավիայում հանդիպել են այնպիսի սովորութեանների, վոր շատ նման են յեղել քրիստոնեականին և տոներ, վոր համարյա ամբողջովին քրիստոնեական տոներն են հիշեցրել:

Թե վորն և սրա զաղանիքը, մենք մի փոքր բացատրել ենք. դանազան տեղերում ժողովրդական մասաները, հատկապես յերկրագործներն ու հովիվները, իրենց ամբողջ կյանքով, ամբողջ գոյութեամբ կապված են յեղել բնութեան հետ:

Բնութեան ժողովրդին անհատականալի, անբացատրելի զանազան յերկուցիները նրա մեջ առաջացրել են սարսափ, գործանք, ուրախութեան զգացմունք, վոր պաշտամունքի յեն փոխվել:

Պաշտվում եր անոնիլի ծովը, վորը խորտակում եր ճանապարհորդների նավերն ու ձկնորսների նավակները. ծովը յերեւմն աստվածութեան եր թվում, յերեւմն ծովամիսյա բնակիչների համար հանգիստ ու հանգարտ սնուցիչ մայր, յերեւմն վրիժառու, սարսափելի մի կործանիչ: Պաշտվում էյին քամիները, թխպահալածները. պաշտվում էյին վորտան ու կայծակը, վորոնցից հետո յերկնքից թափվում եր բարեքեր անձրևը. պաշտվում էյին գետերն ու առվակները, լեռներն ու անտառները. պաշտվում էյին յերկնային լուսատուները, արեւը, լուսինը և աստղերը, ամենից շատ՝ արեւը: Արեւը թվում եր սքանչելի աստվածութեան, կյանք և Զերմութեան շնորհող: Արեւի հաադայթների տակ հալչում էյին ձներն ու սառույցները, փթթում էյին ծաղիկները, թռչուններն արեւին դիմավորում էյին յերգերով, հրճվում եր բնութեանը: Իսկ մարդը, բնութեան այդ մասնիկն ամբողջովին բնութեան յենթակա, ամբողջովին բնութեան ուժերին հպատակ, յերեւմն դարձնում եր իր հայացքը գեպի վառ, ալրոզ, առջուրդ, կիզիչ արեւը, յերեւմն գլալի բարեբարութաք, հեղահամբույր փայլող արեւի աստվածը, վորն ինչպես նրան եր թվում. գիշերվա զեմ հեռանում եր գեպի խավարը, իր ստորերկրյա այլը, իսկ աստվածության նորից

հայտնվում, ծնվում եր վոչնչութեանից: Յեմ հենց զեկտեմբերի 25-ին էլ սկսում է որը յերկարել, կարծեք նոր արեւ և ծնվում, կարծեք բուսական կյանքի համար նոր տարի յե ծնվում:

Սլավոնները՝ ուսաների նախորդները, ունեցել են իրենց արեւի աստվածները՝ նրանցից ամենանշանավորը Պերունն եր: Պերունը դա ամպրապն է, վորտոի և կրակի աստվածը: Յեղել և Ուզնի կամ Ուզնի աստվածը, կրակի ապահովողը (հնդկիկների Ագնին): Յեղել և արեւի առանձին աստված՝ Դադղ-աստվածը կամ Սվարոժիչը, Սվարոգի վորդին: Սվարոգը՝ դա նույնպես կրակն է. մարդիկ աստվածային վորդիներն են, արեւի տղաները, Դադղ աստծու թոռները: Այդպես են յեղել ներկայիս սլավոնների նախնիների հավատալիքները, յերբ նրանց ներկայացել են քրիստոնեական քարոզիչները: Ինչպես պետք է վարվելին քրիստոնեական քարոզիչներն այդ սովորութեանների և տոների հետ, վորոնց նրանք հեթանոսական էյին համարում: Դրանց վերացնելը պարզապես անոգուտ եր: Այդ պատճառով տերտերներն առանց այլեւայլութեան իրենց քրիստոնեական տոներն ու գաղափարները հարմարեցրել ու նմանեցրել են հեթանոսական տոներին ու գաղափարներին: Յեմ դա վոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և ամեն տեղ:

Քրիստոնեական տերտերներին մեծ հոգս են պատճառել այն աստվածները, վորոնց զեմ նրանք կոխվ են մղել: Ժողովուրդը շարունակել է նրանց հավատալ և աղոթել, ինչպես ներկայումս էլ զեւ միլիոնավոր մարդիկ հավատում են անտառային, ջրային վորդիներին և այլ վորդի աստվածներին: Մի քանիսին, ինչպես Յուպիտերը, Մարսը, Յանուսը, Դիանան, Նեպտունը, Միներվան, Մերկուրիոսը՝ տերտերները դարձնում են չարքեր և դժոգք են ուղարկում, իսկ մյուսներին, վորոնց ժողովուրդը բարի յեր համարում, սրբի անցագիր տալով ուղարկում են զրախա:

Դեռ 556 թվականին Տուրի ժողովն արգելեց Յանուս աստծու տոնակատարութեանը (հունվարի 1-ին), իսկ 589 թ. Նարոնիան, նույնանման արգելք է դնում նաև Հինգշաբթիվ՝ Յուպիտեր աստծու տոնակատարութեանը:

Այգեգործներն ու գինեգործները սովոր են տանել Բաքոս աստծու որը: Յեկեղեցին փոխարինել է Բաքոսին սուրբ Վինցենտով, իսկ բոլոր ձեսերը թողել և նույնը:

7-րդ դարի սկզբներին հունական մի կրոնավոր կազմել է սուրբ Յոսաֆատ-ի վաքքագրութեանը: Բայց ինչ՝ եր նրա արածը:

Վերցրել է հնդկական «Լալիտա Վիստորա» գիրքը, նրանից Թաքսմանել և Բուզդայի կյանքը, հնդկական անուններն աստիական անունների յե փոխել, և ահա սուրբ Յոսաֆատը պատրաստ է. Ահա թե ինչպես են սրբագործվում սրբերը: Դիոնիս և Դեմետրիոս աստվածների հին տոնակատարութեանները ցույց են տալիս, վոր այդ յերկու աստվածն էլ դառնում են քրիստոնեական Դիոնիս և Դեմետրիոս սրբեր:

Ապրիլին տոնվել է սուրբ Իսիդորը, վորի անունն Իգիգայի նվեր է նշանակում:

Պատճառ էն մեկ ռուս վաճառականուհու մասին, վորն ընկած է յեղեւ մի անգամ Փարիզ: Յերբ նա վերադարձել և պատմել է, թե ինչպես ինքն աշխտեղի բոլոր արբերին ել տեսել է, նրան կատակով հարցրել են՝ «Իսկ Սարգա-Բերնարին տեսնել հա» (Սարգա-Բերնարը հայտնի դերասանուհի յե յեղեւ): «Ինչ պես կարելի չտեսնել, պատասխանել է վաճառականուհին, — տեսել եմ, սիրելիս, նրանք միմյանց կողքի յեն պտեկած: անյ, այստեղ Սարգան, այստեղ՝ Բերնարուհին:

Ահա անվերջ այդպիսի սուրբ «Սարգաներ և Բերնարուհիներ» են հնարել և ժողովրդականացրել տերտերները:

Յեն բերելու յեմ մի քանի որինակներ միայն: Յերերս աստվածուհուն (լատիններեն նա կոչվել է՝ Յերերս Ֆլավա) դարձրել են՝ սուրբ Ֆլավիոս, ամոթխած Դիանան (Դիանա Պուզիկա) դարձել և սուրբ Պուզ, դժոխային աստվածները, վորոնք գործոններ ելին կոչվում, սուրբ Գորգոնիա յեն դարձել, թեթե ոգի հավերժադարսին (նրան անվանում ելին Աուրա Պլակիդա) դարձրել են յերկու հատ սուրբ՝ Աուրա և Պլակիդա:

Բայց ավելի զարմանալի կերպով են վարվել հռոմեական նոր տարվա շնորհավորանքի հետ, հռոմեացիները միմյանց շնորհավորում ելին հետևյալ բաներով՝ «պերպետուս ֆելիցիտատես», վոր նշանակում է «մշտական բախտավորութուն»: տերտերներն այդ բաները դարձրել են յերկու հատ սուրբ՝ Պերպետուս և Ֆելիցիտատա: Յեվ վոչ միայն սրբերի համար վարքագրութուններ են հնարել, այլ ցույց են տվել այդ սրբերի մասունքները, վորով յուրաքանչյուր սուրբ այդ մասունքներից այնքան շատ ունի, վոր կարելի չե նրանցից մի քանի մարմին կազմել: Ահա թե ինչ նրաչափործ են յեղել տերտերները:

Գ Լ ՈՒ Խ X.

ԿՈՄՈՆԻՍՏՆԵՐՆ ՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՅՈՆՆԵՐԸ

Այս բոլորն, ինչ պատմված է այս գրքում՝ անրիժ հղիացման և աստվածների ծննդյան այլ նման հնարների փաստերն ու հրաշքները լոկ մեկ հազարերորդ մասն են այն անսահմանության, այն կրոնական խաբեբայության, վորով բոլոր հավատի տերտերները հիմարացնում են ժողովրդին, վորով շշմեցնում են նրա գիտակցությունը, դրանք միմյայն մի փոքրիկ կտորն են այն թունավոր ակիրոնի, վորպիսին և կարլ Մարքսի կարծիքով, կրոնը ժողովրդների համար: Այդ խաբեբայության հազարավոր տարիներն իզուր չեն անցել, նրանք շատ խորն են թափանցել, և վորովհետև կրոնը դասակարգային հասարակութունն ու գոյութուն ունեցող կապիտալիստական հասարակարգի իմաստն արդարացնելու մի փորձ և հանդիսանում, և վորովհետև կրոնական կազմակերպությունը կերակրում է միլիոնավոր պարագիսներ՝ տերտերներ, ուրեմն պարզ է, թե ինչու յե կրոնն ամեն միջոցներով կոմուն իր դոյության համար: Ոգտագործվում և բնության իշխանու-

թյան հանդեպ՝ ժողովրդի թուլությունը, նրա հետամնացությունը, նրա ագիտությունը:

Ինչպես են կոմուն կոմունիստները կրոնի դեմ, նախ և առաջ մենք վոչնչացրինք պետական յեկեղեցին, մենք զրկեցինք նրան պետական միջոցներից և ոժանդակությունից: Մենք համբերատար ենք յեկեղեցու վերաբերմամբ այնչափ, վորչափ նա կապված է գեո ժողովրդական հետամնաց մասսաների հետ: Բայց վոչ մի պաշտպանութուն նրա կազմակերպությունը, վոչ մի արտոնութուն նրա տերտերներին, ասորիներին, քսենզներին (կաթոլիկ կրոնավորներին), պաստորներին (լուտերական քահանաներին), մոլլաներին, շամաներին (հնդկների քուրմերին) և ամեն զավանանքի մյուս խաբեբաներին: Յերկրորդը՝ մենք որ որի վրա բերանացի ու զբավոր պայքար ենք մղում կրոնական խաբեբայության դեմ, լրագրեր ու թերթեր, որ պլակատներ ենք հրատարակում, հակակրոնական դիսպուտներ ենք կազմակերպում, վորոնցով արդեն հազարավոր և միլիոնավոր մարդիկ են փրկված դարավոր խաբեբայությունից: Նույն նպատակին և ծառայում են իմ ներկա գրքույկը: Յերրորդը՝ մենք պայքար ենք մղում, յերբ սրբերի մասունքներ բաց անելով, մերկացնում ենք տերտերների բացարձակ խաբեբայությունները: Ընդհա և, պատահում են և կրոնից ֆրասված այնպիսի ուղեղներ, վորոնց գլխների վրա թեկուզ սեպ տալիք, բան չի դուրս գա, Յերբեմն մարդուն ցույց ես տալիս և ինքն ել է տեսնում, վոր զազաղի միջինը փշտանք էն, ցեց է, վորդեր են, վոչ մի մասունք չկա, սակայն նա վաղը պատմում և բոլորին, թե մասունքները գետնի տակ են անցել պիղծ կոմունիստների յերեսից: Այդպիսի մարդիկ, յերբի հենց այդպիսի վաճառված ուղեղով ել մեռնելու յեն, ուրիշ ինչ անուն տալ այն մարդուն, վոր տեսնում է այն, ինչ գոյութուն չունի և չի ել կարող գոյութուն ունենալ:

Բայց կան և այնպիսիները, վորոնք ցանկանում են հասկանալ ճշմարտությունը, ճշմարտություն են վորոնում, դրանից չեն ել վախենում: Գիտությունն է բաց անում նրանց համար ճշմարտությունը: Յեվ այստեղ գլխավոր գեր են կատարում բնագիտությունը, բնության, նրա որինքները, գիտությունը՝ կյանքի զարգացման գիտությունը յերկրի վրա և ամբողջ տիեզերքում: Կոմունիստները հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնեն այդ բանին: դա ամենալավագույն միջոցն է թե ինքն իրեն և թե մասսաներին կրոնական խաբեբայությունից ազատելու համար:

Բայց մեր դժբախտությունը մեր տնտեսության հետամնացությունը, հետամնաց տեխնիկան է, դա յե կրոնական նախապաշարմների ու անտհավատության և առհասարակ կրոնի իշխանության պատճառներից մեկը: Յերբ մարդը կտիրանա բնության ուժերին, նրանց իրեն կհնազանդեցնի, չի վախենա վոչ յերաշտից, վոչ ել հեղեղումներից, կկարողանա ինքը զեկավարել բնության ուժերը, կանոնավորել հողի խոնավությունը, ինքը կտեղծի իր շուրջը դաշտերի և անասունների պտղավետութուն, այն ժամանակ նա կզապարի տերտերներին ասորուկ լինելուց, սրբերին և աստվածներին աղո-

թելուց ու խոնարհվելուց: Միծաղելի և փողորմելի յե թվալու նրան ամպերի խորհուրդորդութունների վրայով իր կառքով զղրդացող Յեղիան, քանի վոր մարդն ինքը, թեթև ողանավերի վրա նստած ճեղքելով այդ ամպերը, կզևկավարե քամիները, և թե արևի եներգիան, թե յերկրի խորքերի անուխը, թե ջրերի շարժումները կամփոփե ելեկտրականների հուժկու հաղորդիչների (պրովոդների) մեջ, վորոնք խորը գիշերվա մեջ կլուսավորեն նրան, և նրան կտան թե՛ ջերմութիւն, թե՛ լույս, թե՛ շարժիչ ուժ և թե՛ նրա դաշտերին՝ պազափետութիւն, վորոնք կազատագրեն նրա միտքը անսահման ստեղծագործութեան համար:

Այդ իրադրութիւնու համար կոմունիզմը ճանապարհ և բաց անում մարդկութեանը: Մենք ներկայումս դեռ հեռու յենք դրանից: Բայց մենք մեր ճանապարհը խափանող շատ փականք ու արգելքներ ենք արդեն խորտակել:

Կրոնն արգելքներից մեկն է: Պետք է փշրել այն: Ամենից շատ այդ բանում շահախնդիր և յերիտասարդ սերունդը: Յեվ նա կռիվ է մղում. հրեական, քրիստոնեական մուսուլմանական յերիտասարդութիւնը քայլ առ քայլ իր վրայից թոթափում է կրոնի կապանքները:

Ահա թե, որինակ՝ Միխայիլ, «Յոմ-Կիպուր» (Դատաստանական օր) հրեական տոնի օրը, հրեական յերիտասարդութիւնն ինչպես և տոնել հափառացյալ հրեաների վշտի ու տխրութեան, պատի և աղոթքի տոնը (տես «Պրավդա» № 232, 14-ն հոկտեմբերի):

«Աղջամուղջը վրա հասնելուն պես հրեական խանութներն արագորեն սկսել են փակվել... Տներն ու փողոցները խավարի մեջ են սուզվել: Միայն մի փոքր կենդանութիւն էր զգացվում հրեական սինագոգայի մոտ: Հանկարծ Բազադեյնայա փողոցի կողմից, վորտեղ կոմյերիտիութեան Կ.Կ.-ն եր տեղավորված, մի աղմուկ և լսվում, վորը քանի գնում, բարձրանում և մոտենում է: Յեվ աղոթելու ջերմ տրամադրութեան ժամանակ քաղաքամասը կերպարանափոխվում է: Յերկու հազարանոց հակայական յերթը լցնում է նրա դատարկ փողոցները: Վաւիղ ջահերը խլում են գիշերային ծածկը և իրենց լեզուներով ձգվում են գեպի հակայական սինագոգը: Նրանց ալեծուփ լույսի շնորհիվ ցուցարարների դիմաւերը կարելի յեր նկատել գեմքեր... ռաբբուն և տերտերին: Զողերի վրա, կարտոնից ձևած, իրենց կոչման բոլոր հատկութիւններով նրանք մի արժանի զույգ են ներկայացնում... Շնայի, համբուրվում են», — լսվում են ցուցարարների ձայները, յերբ այդ յերկու գեմքերը, քամու կամքով, թե՛ տանողների շար գիտափորութեամբ մոտիկից մեկը մյուսի վրա թեքված նայեցին: Հազարավոր սրտերից դուրս թռչող հուժկու յերգը զղրդեցնում է փողոցը:

«Ամեն ինչի պատրաստ և մեր պատասխանը, —

Թող կորչեն ռաբբիներն ու տերտերները»:

Յեվ ճնշող կրոնի դեմ ապստամբած պրովետարիատի այդ յերգը, սինագոգայի հաստ պատերից անցնելով աղոթողներին եր հասնում:

Ակումբում այդ օրն առանձին ծրագիր կար: Յեվ ցուցարարներն այն-

պիսի հետաքրքրութիւն էին առաջ բերել դեպի այդ, վոր ստիպված յե, ան կուսակցականների առաջ փակել ակումբի մուտքը և ներս թողնել միմիայն արհեստակցական միութիւնների (պրոֆ. միութիւնների) անկուսակցական տնդամեններին: «Մեղ միտմ է միայն սինագոգ գնալ» — սրտխուռտ էին դուրսը մնացած կուսակցականները:

Մի քանի օրից հետո նույն «Պրավդա»-յում հաղորդվեց, վոր «Դատաստանի օրը» նույն ձևով տոնվել և նաև Կրեմենշուկում:

Կոմունիստական յերիտասարդութեան Միութեան գլխում մի առողջ միտք և հղանում՝ ծնունդը նոյնպես ոգտագործել (զուցե և ուրիշ նման տոներ) առանձին տեսակի հակակրոնական պրոպագանդայի համար՝ աստվածների ծնունդը ցույց տալ դեմքերով, տեսարաններով և պատկերներով. տեսանելի կերպով բացատրել, թե ինչպես են կուտակվել և դարգացել այդ բոլոր պատմվածքները, ինչպես են հնարվել այդ ավետարանները: Միաժամանակ նաև բացատրել այդ բոլորը զրույցներով, ճառերով և գրքերով: Դրա համար ել հենց զրված և իմ գրքույկը:

Բացի այն, վոր այստեղ յերիտասարդութեանից կրոնի պատմութեան ուսումնասիրութիւն և պահանջվելու, — մի բան, վոր նրանց կմղի ընդհանրապես դեպի լուրջ գիտական իմացութիւնները, — այդպիսի «տոների» կազմակերպումը կհայտնաբերի յերիտասարդների յեռանդը, ստեղծագործական ընդունակութիւնները և հնարագիտութիւնը: Թող, վոր նրանք կրոնական խաբերայութեան դեմ պայքար մղեն իրենք, միայն թե այդ պայքարը լինի պայծառ, ուրախ և սրամիտ:

Մերունիները պիտի քարկանան, և ի հարկե հարկավոր չե նրանց ավելորդ զայրացնել, այլ ավելի շատ բացատրել: Յեթե ծաղր է, այնպես պետք է անել, վոր ծաղրը վոչ միայն մտրակ լինի, այլ և զրգի մարդկանց մոտածել: Պետք է ծերունիներին և ընդհանրապես հավատացյալներին հարկադրել հասկանալու, վոր միտկ նպատակը ծաղրը չե, վոր այդտեղ կովորաբութիւն չկա, այլ կա ճշմարտութիւն վորոնող յերիտասարդութեան ցույց:

Յեղել են մոմենտներ, յերբ կրոնն աշխատել է ցույց տալ, վոր ինքը քաղաքականութեամբ չի պարապում: Բայց իրապես նա միշտ ել յեղել և քաղաքական ուժ՝ յերբն շատ խոշոր: Յեվ կոմյերիտ. միութեան (կոմսոմուլական) պրպտումները պետք է նույնպես կապված լինին քանդակահան դասակարգի քաղաքականութեան հետ և հանդես բերեն նրա թշնամիների քաղաքականութիւնը: Պատկերները նրանով միայն ավելի հետաքրքիր կը դառնան, յերբ գառները, խոշկորակները (խոզի ճուտ), աղավախները և ուրիշ կենդանիները իրենցից զանազան քաղաքական գործիչներ ներկայացնեն:

Դա մեծ շափով կատարված առաջին փորձն է: Կրոնը դեռ ևս մի մեծ ուժ է, վոր խանգարում է վոչ միայն կոմունիզմին, այլ և բանվորներին և գյուղացիներին՝ դուրս գալ կարիքի տակից: Հակակրոնական պրոպագանդի նոր միջոցը պետք է ոժանդակի խորտակելու այդ ֆաստկար ուժը:

Մի քանի բնկերներ վախենում են, մի դուքե այդ աշնպես հասկացվի, փոր իբր մենք ուզում ենք բոլոր կրոնական տոներն օրինական դարձնել, միայն ուրիշ շապիկ հագցնելով նրանց: Առանց տոների չի լինի ի հարկե: Յեթե մեզ մշտական տոողջ աշխատանք է պետք, ժամանակ առ ժամանակ հարկավոր է մեզ նաև առողջ հանգիստ: Տոները հանգստի և զվարճություն ուրեր են: Մեր զվարճությունները պետք է լինեն՝ առողջ, ուրախ, աշխույժ և նոր ուժեր ավելացնող:

Կարիք չկա հնությունը հարմարվել. մեր ունեցածն էլ մեզ հերիք է: Մենք մեր տոները լցնելու յենք պեղքերի նոր հարուստ բովանդակություններ, փորձեր կապված պիտի լինին բանվոր դասակարգի ազատագրական պայքարի հետ:

Բայց կան մի շարք տոներ, փորձեր կապված են կենցաղի, տնտեսության, գոյություն միջոցների բարելավման հետ. դրանք մնալու յեն: Մեզանից է կախված այդ տոներն ուրիշ, ավելի բարձր իմաստով լցնել: Յեթ դա հնարավոր էլինի՝ վոչ մի տարում և վոչ էլ հինգ տարում: Նոր կենցաղն ստեղծվում է զանգուղ: Աղքատությունը դեռ շատ բան է խանգարում: Ժողովրդական մասսաների կյանքն ավելի բարձր մակարդակի վրա դնելու համար նյութական, տնտեսական, տեխնիքական հիմք ստեղծելով, մենք կստեղծենք նաև տոնական նոր տարրեր, փորով կարճաժամկետային աշխատանքին թշնամի դասակարգերի հանդեպ տարած մեր նոր հաղթանակները. նոր հաղթանակ բնություն թշնամի ուժերի հանդեպ, նոր հաղթանակ տարածության և ժամանակի հանդեպ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա գրքույկը կազմելիս յես զլսավարապես նկատի յեմ ունեցել բանվորա—գյուղացիական յերիտասարդությունը: Դրելիս յես մտածում էյի նաև նրա կրթական մակարդակի մասին: Կարծում եմ, գրքույկն ոչտակար կլինի թե հասակավոր բանվորներին և թե գյուղացիներին, կհարկադրի նրանց ստուգել թե արդյոք նրա մեջ ամեն ինչ ուղիղ է նկարագրված. կստիպի մտածել նրանց իրենց հավատալիքների և գաղափարների մասին, հասկանալ, փոր դրանք մարդկային զարգացման մանկական հասակում վերադարձի մնացորդներ են: Ներկա աշխատանքը կատարելիս ինքս ողավել եմ աստվածաշնչից, ավետարաններից, նույնպես մի քանի հեղինակություններից, փոր խորհուրդ կտայի կարգալ: Թեև զլսավոր փաստերը վերցրել եմ զեռ ուսուցիչ լեզվով չթարգմանված ժողովրդական լեզվի անդերին գրքից, փորը լույս է տեսել Անգլիայում 1922 թ: Ռայան այդ գրքում հավաքել է այն բոլորը, ինչ փոր կարելի յե գտնել գրքերում «անբիժ հղիացման» մասին. խորհուրդ եմ տալիս կարդալ հետևյալ հանրամատչելի հեղինակությունները:

1) Поль Лафарг. — „Мно об Адаме и Еве и мно о непорочном зачатии“, — „На капиталистической каторге“ Ժողովածուի մեջ. հրատարակություն „Московский рабочий“-ի: Առանձին լույս են տեսել „Красная новь“-ի հրատարակությամբ: Սրամտությունը և հանրամատչելիությունը՝ լավագույն պամֆլետներ են:

2) А. Древс. — „Миф о христе“, շատ լավ գիրք է քրիստոնեության սկզբնավորության մասին նորագույն ավյալներով. հրատարակություն «Красная новь»:

3) Кальвер. — „Наука и религия“, հրատարակ. Բիտաների «Вестник Знания»-ի: Ծիշան, հեղինակը շատ միակողմանի կերպով ամեն ինչ բերում մոտեցնում է արևի պաշտամունքին, միշտ ստույգ չե, բայց առատ նյութ է պատկերներ և տալիս, փորձեր բացադրում են խաչի, գառան և ուրիշ պատկերացումների ծագումը:

4) Иевлев. — „Происхождение креста“, „Московский Собор“-ի հրատարակություն Р. и К. Д. 1919 г. Փոքրիկ, բայց շատ գնահատելի գրքույկ է խաչի ծագմանը ծանոթանալ ցանկացողների համար:

5) А. Немоевский. — „Бог Иисус“, հրատ. Петроград. Отд. Госиздата: Հետաքրքիր գրքույկ է, փոր բացատրում է, թե ինչպիսի են տաղանի Բրիտանի մասին դանազան պատմվածքները:

6) Рубакин. — „Среди тайн иудей“. Պարզ և լավ գրված գրքույկ է, փոր բացատրում է, թե ինչպիսի են կատարվում զանազան տեսակի հրաշքները:

7) С. Мебелев. — „Евангелия канонические и апокрифические“, հրատ. „Огня“, Петроград. Գիրքը ծանոթացնում է զանազան ապետարանների համեմատական արժեքի հետ, տալիս է շատ հարուստ նյութ: Գրված է հասկանալի:

8) Н. В. Румянцев. — „Рождество Христово“. „Очерк сравнительной мифологии“, հրատ. „Атенст“. Москва. Լավ, միանգամայն գիտականորեն կազմված գիրք է, վոր բացազրում է Հիսուսի մասին պատմվածքների ծագումը:

9) Н. Никольский. — „Первобытные религиозные верования и появление христианства“, — Глава IV-я, из 1-го тома „Русской истории древнейших времен“, М. И. Покровского. изд. Т-ва „Мир“ 1929 г. Ռուսիայում առաջին անգամ հրատարակված տարածման, որն փորձվել է հրոնական հավատալիքների և ծեսերի տարածման լավ, կատարյալ հանրամատչելի նկարագրություն է:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0766506

ԱԳԻՏ-ԲԱԺՆԻ ՍԵՐԻԱ

Պատասխանում եմ այսպիսի համար

1. Կազմակերպիչ—Ֆինանսական քաղաքականության աշխույժներ,
2. Սրբեկով—Ռ. Ս. Ն. Հ. անտեսական քաղաքականությանը.
3. Պետրովսկի—Կապիտալիզմը և սոցիալիզմը:
4. Գեկեսեյն—Ով ինչով և ապրում - Պլեխանովի հոտաջարանով,
5. Ռիսկով—Նյութն և կյանքը.
6. Սեպանով—Առաժույթ, հանդերձյալ կյանքի և հոգու անմահության մասին:

ԳԻՆԸ՝ 20 Կ. ԶԵՐՎ.

Դիմել Պետերատի գրախանութներին: